

Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği*

Dr. Fatma Şensoy

Marmara Üniversitesi

Özet

Osmanlı devleti bütçesinde mukataa gelirleri, cizye ve avâriz gelirleri ile birlikte üç önemli kaynaktan biridir. XVII. ve XVIII yüzyıl arasında, bütçe içinde mukataa gelirlerinin payı %24'ten %57'ye kadar değişmiştir. Mukataa, bir işletme olabileceği gibi gelirlerin tahsili için oluşturulmuş bir kuruluştur. Konusu bir işletmeye tasarruf veya bazı resim ve harçların, vergilerin tahsil hakkı olabilir. Mukataa, devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamından zamanla "iltizamın konusu olan vergi birimi" anlamına doğru kaymıştır.

Her bir mukataa, ne kadar gelir getireceği ayrı bir birim olarak dönem başında tahmin edilen ve maliyenin defterlerine kaydedilen bir gelir kaynağıdır. Bunların çoğu belirli bir iltizam sistemi çerçevesinde tahvil adı verilen ve genelde 1 ila 3 yıl arasında değişen bir zaman diliminde ve bir sözleşme ile özel kişilere ihale edilmiştir. Genel olarak mukataa haline getirilen işletme vergi veya resim tahsil işi tahvil adı verilen üç yıllık bir süre için açık arttırma ile iltizâma verilmiştir. Müzâyede işleminden sonra mültezim ile devlet arasında bir sözleşme yapılmış. Her iki taraf tarafın talep ve taahhütleri tek tek belirtilmiştir.

XVII. yüzyıl sonunda genel olarak mukataalar verimsizleşmiş, gelir tahsil edilemez duruma gelmiş ve iltizama alacak talip bulunamamıştır. Buna uzun savaş yılları nedeniyle masrafların artması da eklenince 1695'te mukataaların ömür boyu iltizamların geçerli olduğu Mısır'a nisbeten yakın olan Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Ayıntab, Tokat bölgelerinde "malikâne" sistemi yürürlüğe konmuştur.

* Bu çalışma, 19-22 Haziran 2013'te İstanbul'da organize edilen III. Balkanlar ve Ortadoğu Ükeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı'nda Prof. Dr. Oktay Güvemli ile birlikte, "The Accounting Records at Mukataas and The Example of Bursa Mukataa from XVII. Century" başlığı altında sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Osmanlı mukataa sisteminde muhasebe çok önemli bir işleve sahiptir.

Devlet muhasebesi tahakkuk esasına göre tutulmuştur. Yıl başında yükümlüye ödeyeceği vergi tutarı bildirilmiş, yıl içinde belli aralıklarla bu tutar tahsil edilince yıl başındaki borçlanmadan düşülmüştür. Mültezim, sözleşmesindeki tutar kadar devlete borçlanmıştır. Sözleşme süresince kendi ücretini o yerin gelirinden kesip kalanı devlete ödemiştir. Devlet muhasebesi sözleşmede yazılı tutar kadar mültezimi borçlandırmış. Para tahsil edildikçe borcundan düşülmüştür.

Bursa Mukataa departmanı, Anadolu defterdarına bağlı bir muhasebe bürosudur. Büronun denetlediği gelirler daha çok damga resmi, mizan-ı harir (ipek kapanı), tuzla, amme ve hassa beytülmalı, pazar bacı, kasap zararı (kasabiyye) ve gümrük gelirlerinden oluşmuştur.

Bu çalışmanın konusunu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye'den Müdevver Defterler Serisi içindeki 311 numaralı bir muhasebe defteri oluşturmuştur. Bu muhasebe defterinde, devletin Bursa'daki gelir kaynaklarının yani mukataa gelirlerinin Hicri 1012,1013 ve 1014 / Miladi 1603,1604 ve 1605 yılları tahsilât durumu rapor edilmiştir. Kayıtlar merdiven yöntemi ve siyakât yazısı ile tutulmuştur. Bu kayıtların kontrolü için kimi zaman özel incelemeler yapılmıştır. Bu muhasebe kaydı da defterdara sunulmak üzere hazırlanmış özel bir denetim raporu niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Mukataa Sistemi, Mukataa Gelirleri, İltizam, Muhasebe Kayıtları, Bursa Mukataası.

Jel Sınıflandırması:M41,M42,N55

Abstract (The Accounting Records at Mukataas and The Example of Bursa Mukataa From XVII. Century)

The mukataa incomes is one of three major sources of revenues in Ottoman State's budget. The others revenues are jizya (poll taxes) and avariz (extra ordinary wartime taxes). The share of the mukataa revenues in the budget ranged from 24 to 57 percent during the 17 th and 18 th centuries. Mukataa, could be an economic unit besides an organization for tax farming. The subject of mukataa had been to use and operate of a business or right to receive some taxes, duties and charges. Mukataa's semantic shifts from tax farm to tax unit of subject of the tax farming.

Each mukataa is the main source of revenues which estimated its income as a different unit and recorded at financial books. The state revenues divided into smaller revenue portions whose collection was farmed out to individuals for a mutually

agreed upon price. Generally mukataas are given to iltizam with an auction for 3 years that is named as tahvil. The agreement had been done with the state and the tacksman. The demands and obligations of both sides are written on the contract.

The mukataas become acarpoons, the revenues hadn't collected and the candidates couldn't be found for tax farming end of the 17th century. Furthermore exorbitant expenses had added with the long war years. The system of malikâne has been introduced by the Ottoman Government in 1695. In this system had initiated the practice of life-long tax farms.

The accounting has a major role in Ottoman mukataa system. The state's accounting has been recorded with the accrual basis. The amount that must be paid by obligator is informed at the beginning of the year. When the amount was collected periodical, this amount was deducted from loan at the beginning of the year. Mültezim, was in debt about in his agreement to the state. Mültezim, had paid to state while reducing his own wage during the agreement. The state's accounting has been debited the mültezim on written amount. When the money collected, it was deducted from his debt.

Bursa Mukataası which is an accounting department that is related to Anadolu Defterdarı. The revenues that are audited by this department are stamp duties, the silk market taxes (mizan-ı harir), saltern, amme and hassa beytûlmalı, pazar bacı, damage of butcher (kasabiyye) and custom revenues.

The subject of this paper is an accounting book in the Prime Minister's Archive from the serial of Maliye'den Müdevver Defterler with the number of 311. The collection's condition of the state revenues in other words mukataa incomes in Bursa is reported in Hijri 1012,1013, 1014 / Ad 1603,1604,1605 years. The records are kept in the Merdiven Method and written with Siyaqat writing. Sometimes it has been checked specific research for controlling records. This records of accounting have a characteristic of a special audit report.

Key Words: Mukataa System, Mukataa Revenues, Tax Farming, Accounting Records,

Jel Classification:M41,M42,N55

1.Giriş

Osmanlı Devleti'nde harcamaların finansmanı -tarihsel birikimin gereği, çeşitli kaynaklardan sağlanmıştır. Bunlar vergiler, harçlar, resimler, para cezaları, mülk ve teşebbüs gelirleri, para ve basımından doğan gelirler, iç ve dış borçlanma vb. gelirlerdir. Mukataa gelirleri, cizye ve avarız gelirleri ile birlikte devletin üç önemli gelir kaynağından biridir. XVII. Yüzyıl ortalarında bütçenin 2/3'ünü oluşturmuştur. Mukataa, bir işletme olabileceği gibi gelirlerin tahsili için oluşturulmuş bir kuruluştur. Konusu bir işletmeye tasarruf veya bazı resim ve vergilerin tahsil hakkı olabilir. Burada tahsil, gelirlerin yalnızca tahsil edilmesi değil aynı anda gelir kaynağının gelişmesinin sağlanması, verimsizliğinin önlenmesi gibi yönetim veya işletme ile ilgili konuları da kapsamaktadır.¹ Koçi Bey mukataadan önce muhasebeyi:

“...ve muhasebe deyü ne mikdar akça bir yılda hasıl olur ve ne mikdar harç olur? Bir yıl yazılır. Yıl tamam oldukda hesap olunur. Ne kadar kalmış ve ne kadar gitmişdir görüldük de ana muhasebe derler...”² ifadesiyle tanımlamıştır. Mukataa tanımı da şöyledir. “...Mukataa ana derler ki meselâ gümrük gibi ve bazı madenler gibi yılda kimi yüz yük kimi beş yüz yük akçaya bir yıla değin verilir, ber-vechi maktu derler, alana tuğralı emri şerif verilir. Yıl tamam olunca elinden alınmaz. Ana mukataa derler...”³

Osmanlı mukataa sisteminde muhasebe çok önemli bir işleve sahiptir. Bu çalışmada Mukataa Sistemi ve Muhasebesi genel olarak anlatılacak ve Bursa Mukataası 1012-1015/1603-1606 yılları arasındaki zaman dilimini kapsayan Muhasebe defterinin hazırlanma şekli açıklanıp, hazırlanma nedenleri araştırılacaktır.^{3*}

1 Baki Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XV-XVIII. Yüzyıl), Kitabevi, İstanbul 2003, s.2.

2 Koçi Bey Risalesi, s. 112.

3 * Muhasebe konusundaki engin bilgilerini benimle paylaşan ve bu bildirinin hazırlanmasındaki katkıları için Prof. Dr. Oktay Güvemli Beyefendi'ye sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunmak benim için bir görevdir.

2. Mukataa Kavramı Ve Uygulamaları

Mukataa kavramı, sözlük anlamı ile Arapça kat',kesmek kökünden türeyen ve kesmek, kesişme anlamında bir mastardır⁴. “Belirli bir miktar üzerinden karşılıklı anlaşma” olarak tanımlanacak genel bir anlamı vardır. ⁵ Bu genel anlamın içerdiğinin ötesinde; kavramın kapsamı geniştir. Diğer bir deyişle bu kavram birden fazla anlama sahiptir. Mukataa, iltizam, kesim, maktu ve maktua kavramlarını kapsamakta ve icare/bedel, mali birim, yöntem, götürü ve sözleşme anlamlarında da kullanılmıştır.⁶ Vergilerin ihale yöntemi ile toplanması, Akdeniz’den Hint Okyanusu’na kadar tüm İslam Dünyası’nda yaygındır. Mısır’da “daman” ve “kabala”, Hint-Moğol İmparatorluğu’nda “icare” denilen bu kurumun Osmanlı Devleti’ndeki uygulaması “iltizam”dır.⁷ Tarihi Emeviler ve Abbasilere kadar gitmekle birlikte⁸ Selçuklular’ın son zamanlarında ve özellikle İlhanlılar döneminde yaygınlaşmış görünen şekliyle mukataa, “vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” anlamında kullanılmıştır. Osmanlılarda başlangıçta daha çok bu anlamda “mukataaya vermek”, “mukataaya almak/tutmak” veya sadece mukataa tabiriyle devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesi anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte “sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ” anlamını da içermiştir. Mukataa, devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamından zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır. Osmanlı mali metinlerine göre XV.yüzyılın sonunda XIX yüzyıl ortalarına değin geçerli kalan terim, “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim” içeriğini kazanmıştır.⁹ Her bir mukataa, ne kadar gelir getireceği ayrı

4 Ahter-i Kebir, İstanbul 1302; Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317.

5 Mehmet Genç, “Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 31, s. 129-132

6 Çakır, 2003, s. 4.

7 Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul 1999, s. 120.

8 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993, s. 578.

9 Genç, s. 129.

bir birim olarak tahmin edilen ve maliyenin defterlerine kaydedilen bir gelir kaynağıdır. Bunların çoğu belirli bir iltizam sistemi çerçevesinde bir sözleşme ile özel kişilere ihale edilmiştir.¹⁰

Yıllık gelirin asgari kıymeti genellikle maliye tarafından belirlenmiş olarak hazine defterlerinde yer alan mukataaların belirli bir yıl için temin edebileceği azami kıymeti de kâr gayesi ile hareket eden mültezimlerin rekabeti ile müzayedede şartları içinde oluşurdu. Mültezimler, müzayedede konusu olan mukataayı, vaat ettiği gelir, oluşacak masrafları ve bırakacağı kâr hakkındaki tahminlerine göre kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödeyebilecekleri miktarla tekliflerini yaparlardı. Hazine, bunlar arasında en yüksek teklifi yapan mültezime tahvil adı verilen genelde 1 ilâ 3 yıl arasında değişen bir devre için o mukataayı vergilendirme hakkını devrederdi. Mültezim, devletin sağladığı mali, adli ve idari kolaylıklardan faydalanarak, kanunların çizdiği sınırlar içinde tam bir müteşebbis gibi davranır. Elde ettiği hasılatın müzayedede üstlendiği kadarını hazineye ödedikten sonra kalan kısım kendi şahsi ve meşru kazancı olurdu. Böylece devlet zamanın şartlarına göre çok masraflı, külfetli olabilecek bir maliye teşkilatına gerek kalmadan, kanunlarda aynî olarak belirlenen vergi gelirlerini; nakden ödenecek bütçe harcamaları ile karşılamak imkanını bulmuştur.¹¹ Aynî gelir kalemi olarak kayıtlı olan “Emanet-i Samakocuk” mukataası hazineye hem nakdi gelir hem de yıllık belirli miktarda demir temin etmektedir. Yine Girit’teki mukataalardan adada görevli askerler için buğday tahsili zorunludur.¹² Mültezim veya emin vergi toplamada geniş yetki sahibiydi. Sultan’ın emri üzerine de yerel askeri birliklere doğrudan ve düzenli ödemeler yapması gerekebilirdi. Kendi bölgesinin gelirini artırmaya yönelik yeni yöntem içeren raporları merkezi hükümetçe benimsenirdi. Merkezi hazineden mültezimlere verilen ödeme emirleri maaş ödemeleri, inşaat işleri sefer hazırlıkları gibi

10 Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1, 1300-1600, İstanbul, 2000, s. 93.

11 Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul 2000, s. 101.

12 BOA, MAD 9982, s.208 (1177/1763)’ten Genç, s. 101

yerel harcamalardan oluşmaktaydı. Mültezimler, bu ödeme emirleri ile yerel kadıdan aldıkları teslimat belgelerini daha sonra hükümetle hesap keserken ibraz ediyorlardı. Bu transfer(havâle) sistemi maliyeyi büyük miktarlarda sikkeyi taşıma bedelinden kurtardığı gibi hem anında ödeme imkanını hem de kıymetli madenlerin hızla piyasaya geri dönmesini sağlıyordu.¹³

Mukataalar, hazineye sağladığı yıllık gelir açısından birkaç yüz akçeden 10-20 milyon akçeye kadar değişen büyüklüktedirler. Coğrafi sınırları bir köy veya mezra sınırları içinde olduğu gibi bir kaza veya sancağı kapsayan hatta birçok eyaleti içine alanlar vardır. Mukataaların içerdiği vergi unsurlarının çeşitliliği ile kapsadığı mekânın genişliği arasında genelde ters orantı bulunur. Mukataanın içerdiği vergi ve resimlerin çeşidi arttıkça kapsadığı mekânın sınırı daralmakta, buna karşın tek bir vergi unsuru içeren mukataanın mekân sınırı o ölçüde genişlemektedir. Pamuk ve ipliğinin ihracatından alınan miri resme ait mukataa tek unsurludur. İstanbul hariç olmak üzere tüm imparatorluğu kapsayan tek mukataa olarak örgütlenmiştir. Bir başka örnek ipekten alınan mizân (tartı) resmi mukataası için verilebilir. İpek ve ipekli üretim ve tüketimin başlıca merkezleri olan İstanbul, Bursa, İzmir, Edirne ve Selânik'i içine alan tek unsurlu bir mukataadır. Buna karşın Konya ve Kıbrıs'ta ayrı birer mukataa olarak örgütlenmiş "mizân resmi mukataaları ise daha sınırlı bölgelere indirgenmiş birimler olduğu için bac, damga, mumhâne, boyahâne gibi başka vergi unsurlarıyla zenginleştirilmiştir. Mukataalar, hazine nazarında birer mali hesap birimi olarak gelirleri bakımından istikrar göstermekte ve az çok önceden tahmin edilebilen özellikler taşımaktadırlar. Mukataaların oluşturulmasında dikkat edilen önemli bir unsur da vergilendirme masraflarının fazla olmamasıdır. Brüt gelirin %5-20'si arasında değişen bir masraf oranı normal sayılmıştır.¹⁴

Osmanlı resmi kayıtlarında mali bir kavram olarak yer alan mukataanın kapsadığı alanlar ve birimler şöyle sıralanabilir:

- Devlete ait gelirlerin tahsili (kara ve deniz gümrüklerinde olduğu gibi)

13 İnalçık, 2000, s. 104.

14 Genç, s. 130.

- Bir tekel haline getirilmiş herhangi bir kuruluşun işletme hakkı (Darphanede para darbindan hazineye kalacak darp hakkı gibi)
- Yer altı servetlerinden devlet payına düşen kısmı toplamak veya gereğinde bu kaynakları işletenlerden çıkardıkları madeni satın alma tekeli (monopson) kurmak (altın, gümüş ve bakır madenleri, şaphaneler gibi) şekillerinde işletilen üretim birimleridir.

Devlet uygun gördüğü her türlü ziraî, ticari ve sınai kuruluşu mukataa konusu haline getirebilirdi. Mukataa gelirleri çoğunlukla devlete ait olmakla beraber vakıflara da tahsis edilenleri vardır. Örneğin Yenil ve tevabii mukataası Üsküdar Valide Sultan Cami Vakıfları'na ayrılmıştır. Kimi zaman da ulufe karşılığı veya “ocaklık” olarak verilmiştir. Bosna Eyaletinde bulunan mukataaların bir kısmı kalelerin yerli neferlerine ocaklık olarak ayrılmıştır. Devlet adamlarına has olarak tahsis edilebilen mukataalar da vardır. Anadolu valilerine Karahisar-ı sahib (Afyon) ihtisab ihzariye mukataasının gelirleri verilmiştir.¹⁵

2.1. Tarihsel Süreçte Mukataanın Gelişimi

Devlete ait gelir kaynaklarının mukataa haline getirilmesinin amacı, hazine gelirlerinin arttırılması ve düzenli olmasının sağlanmasıdır. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra kapıkulu askerlerinin miktarını iki misline çıkarmak suretiyle uç beyleri karşısında merkezi kuvveti arttırmış ve üstün konuma getirmişti. Bu nedenle devlete yeni ve düzenli finansman kaynağı bulmak isteyen Fatih, mukataa yöntemini uygulamaya geçirmiş ve bundan hazine için büyük gelirler sağlamıştır.¹⁶ Kamu kesiminde mukataa yönteminin arazide uygulanması; vergi oranları ve tahsil yöntemleri başlangıcının Fatih zamanında olduğu kabul edilmektedir.¹⁷

15 BOA, MM. 139 (Ahkâm-ı mâliye, v. 28 b)13.11. 1110/13.V. 1699'dan aktaran Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul. 1985, s. 120

16 Yaşar Yücel, “Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed”, *TTK Belleten*, C.LV, S. 212(Nisan) 1991, s.83.

17 Halil İnalçık, “Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve İmparatorluk”, *Türk Kültürü*, S. 20 (Haziran) 1964, s.12.

Özel kesimde daha önceki tarihlerde uygulanmıştır. Rum Mehmed Paşa döneminden önce madencilik, pirinç üretim alanlarında, mevkufat gelirlerinin tahsilinde yürürlüktedir. Sistemin tarım kesimini de kapsaması Türk ve İslam mali geleneğinde Osmanlı'ya özgü bir uygulama olmuştur. Fatih döneminde bütün ekonomik alanlarda uygulanmaya başlanan mukataa sisteminin bürokratik kurumları Süleyman I. (Kanuni) zamanında geliştirilmiş, iltizam yöntemi ile yaygınlaştırılmıştır. İltizam, mukataaların müteşebbisler eliyle bir bedel karşılığı işletilmesidir. Genel olarak mukataa haline getirilen işletme vergi veya resim tahsil işi tahvil adı verilen üç yıllık bir süre için açık arttırma ile iltizâma verilmiştir. Savaş veya Celâlî isyanları gibi karışıklık dönemlerinde mukataaların iltizam yöntemi ile işletilmelerinde büyük güçlükler görülmüş; varolan gelirlerin tahsilini imkansız kıldığı gibi gelirlerde dalgalanmalara neden olmuştur. Böylesi durumlarda mukataalara talip çıkanlar azalmıştır.¹⁸

XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan tımar alanlarının mukataa sistemi içine alınması, yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşmış ve XVII-XVIII. Yüzyıl boyunca devam etmiştir. Mukataalaştırma işlemi tımar alanları ile sınırlı kalmamış zamanla üst düzey yöneticilerin(vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve diğerleri) hasları da bu uygulama içine alınmıştır. Ayrıca Süleyman I (Kanuni) döneminde uygulamaya başlanan mülazemet yönteminin uygulama alanı genişletilmiştir. 1631 yılında kapıkullarının mukataalar üzerindeki etkisi azaltıldıktan sonra mukataaların iltizama verilmesinde peşin uygulaması genellik kazanmıştır. XVII. Yüzyılın ikinci yarısında mukataaların yerel yöneticiler tarafından iltizama verilmesi kaldırılmış, merkezden yapılmaya başlanmıştır.¹⁹ Bu dönemde kapıkullarının mülazım adı altında mukataaları üstlenmeleri yönündeki etkileri tekrar artmış, 1680'li yıllarda hiyerarşik bir yapı ile gayri resmi mali bir örgütlenmeye gitmişlerdir. Bunlara yeniçerilerin eklenmesi ve çıkar birliği oluşturmaları ile mukataalar üzerindeki etkileri üst düzeye çıkmıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında "hazine-mande" adıyla devletten maaş alan şahısların maaşlarını hazineye bırakıp karşılığında

18 Tabakoğlu, 1985, s. 122,123.

19 Katip Çelebi, *Fezleke*, C.2, s. 150; Naima, *Tarih*, C.III, s.137'den aktaran Çakır, 2003, s.53.

mukataa iltizama almaları uygulaması başlatılmış, böylece maaşlı kesimin bir bölümü hazine dışına çıkarılıp maaşlarının mukataaların kârları ile karşılanarak tasarruf sağlanmıştır.

Osmanlı iltizam sisteminin esnekliği sayesinde mültezim, aldığı işi mekân temelinde bölüp ortaya çıkan hisseleri bu tür gelirleri daha iyi toplayabilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak yerel alt mültezimlere de satabilmiştir. İltizam hiyerarşisinin üstünde ise payitahtın büyük servet sahibi bankerleri yer almıştır. Bu bankerlik rolünü üstlenmiş zengin sarraflar, mültezimlere kefil olmak ve kredi açmak yoluyla onların hazineye olan sözleşme yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamışlardır. Zamanla iltizam sistemi, bir sermayedar zümresinin yükselişi ile birlikte ekonominin tümünü derinden etkileyen spekülâtif işlemlerin gelişmesine yol açmıştır. İstanbul'un gümrük bölgesi veya Sırbistan'ın altın ve gümüş madenleri gibi- büyüklüğü 10 ila 20 milyon akça değer biçilen- muazzam iltizam birimleri oluşmuştur. Bu birimlerin elde edilmesi ve idaresi için Türk, Rum veya Yahudi yatırımcıların konsorsiyumlar kurup başka zenginleri de kefil göstermelerini gerektirmiştir. Osmanlı tabiiyetinde bulunan veya yabancı tüccar olarak Galata'ya yerleşmiş İtalyanlar da böylesi büyük iltizam işlerine katılmışlardır.²⁰

XVII. yüzyıl sonunda genel olarak mukataalar verimsizleşmiş, gelir tahsil edilemez duruma gelmiş ve iltizama alacak talip bulunamamıştır. Buna uzun savaş yılları nedeniyle masrafların artması da eklenince 1695'te mukataaların ömür boyu iltizamların geçerli olduğu Mısır'a nisbeten yakın olan Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Ayıntab, Tokat bölgelerinde "malikâne" sistemi yürürlüğe konmuştur.²¹ Malikâne sistemi ayân sınıfının güçlenmesine neden olmuştur. Ayân diye nitelenen güçlü aileler bölgelerindeki mukataaları malikâne yöntemi ile işletmişlerdir. 1775 yılında ise bir iç borçlanma yöntemi, mukataaların yıllık belirli bir kazanç sağlayan hisseler halinde ömür boyu satılması "esham sistemi" uygulanmaya başlanmıştır. Mukataalarda, gerek mültezimler arası el değiştirmelerde, gerek

20 İnalçık, 2000, s. 104.

21 Tabakoğlu, 1985, s. 129; Çakır, 2003, s. 173.

devlet gelirlerinin takip ve tahsili gerekse devlet masraflarının tahsis yöntemi ile yapılması açısından muhasebeye önem verilmiştir.²²

2.2. Bursa Mukataa Departmanının Kapsamı (XVII. Yüzyıl Başındaki Durum)

Anadolu defterdarına bağlı olan bu muhasebe bürosunun XVI. Yüzyılda yöneticisi “mukataaî-i evvel” (birinci mukataacı) veya “mukataaî-i Bursa (Bursa mukataacısı) olarak isimlendirilmiştir.²³ Bu büro Bursa(Hüdavendigâr), Biga, Bolu, Balıkesir (Karesi),Kastamonu, Çankırı (Kengri), Sinop, Kocaeli (İstanbul Boğazı'nın Anadolu bölümü dahil) ve Ege Denizi'ndeki Limni ve Bozcaada'daki mukataaların muhasebe kayıtlarını tutmaktaydı. Rumeli'ndeki kimi kale muhafızlarının mevacicp(ücret) hesaplarını da tutan bu büro XVII. Yüzyıl sonlarına doğru Cedide-i Ula kalem ile birleştirilmiş; böylece alanı Ankara, Kütahya, Afyon, Isparta(Hamid), Uşak illerini içine almıştır.²⁴

Büronun denetlediği gelirler daha çok damga resmi, mizan-ı harir (ipek kapanı), tuzla, amme ve hassa beytülmalı, pazar bacı, kasap zararı (kasabiyye) ve gümrük gelirlerinden oluşmuştur. 1125/1713 yılında Avlonya Kalem ile birleştirilmiş; 1128/1716'da ikisi de Mukataa-i Evvel'e dahil edilmiştir. Bir ara bağımsız hale getirilmiş ve 1160/1747 yılında tekrar Avlonya mukataası ile birleştirilmiştir.²⁵

XVII. yüzyıl sonunda Bursa Mukataası'nın önemli gelir kaynakları arasında Bursa ihtisab, bac-ı bazar ve kumaş damgası ile Bursa, İstanbul ve İzmir mizan-ı harir mukataası, Biga, Behram ve İnöz Tuzlası, eski ve yeni Avlonya Tuzlası, Ankara Damga resmi, Sinop gümrüğü, Bolu voyvodalığı yer almıştır.²⁶

Tebliğin konusu olan örneğin zaman aralığı 1012-1015/1603-1605 olduğu için büronun kapsadığı alan daha küçüktür.

22 Çakır, 2003, s. 173.

23 Ömer Lütfi Barkan, “974/1567 Bütçesi” s. 320'den aktaran Çakır, 2003, s. 105.

24 Çakır, 2003, s. 105; Tabakoğlu, 1985, s. 95.

25 Çakır, 2003, s. 105.

26 Tabakoğlu,1985, s. 98.

2.3. Mukataa –İltizam Sözleşmesinin Unsurları Ve İçeriği

İltizam sistemi, erken dönemlerden beri en önemli gelir toplama yöntemidir. Mültezim, devlet ile yaptığı sözleşmede cari olan gelirden yüksek miktarda ödeme yapmayı taahhüt etmekteydi. Koçi Bey mültezimi şöyle tanımlamıştır. "...mültezim deyu o âdeme derler ki defterdara der ki bana Yemiş iskelesin ver, matekaddemden yüzbin akçe verilegelmiştir, ben ikiyüzbin akçe vereyim. Bir yıla değin isterse andan o kadar akça olsun, isterse olmasın, yıl başında anı tutup habsederler. HARBİCE beyliğin malıdır deyu alırlar. Buna mültezim derler..."²⁷ Mali kayıtlarda bir işi yapan için "amil" kelimesi kullanılmış; bu kişi mukataayı iltizama aldığında mültezim ile amil eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Mültezim sözleşmesinde belirli bir bedel ödemeyi değil aynı zamanda mukataaya konu olan işin kanun ve nizamlara uygun biçimde yapılacağını da taahhüt ederdi. Bu nedenle mültezim olan kişilerin aynı zamanda işletme yönetimi bilgisine (mukataa ilmi) sahip olmaları gerekmektedir.

2.3.1 Müzayede

İltizam ve emanet işlerini yürüten kurum Hazine-i Âmire'dir. Devlet mukataa gelirlerinin hazineye toplanması için her bir mukataayı merkezde ya da mukataanın bulunduğu kadılıkta müzâyedeye çıkarıyordu. Müzayedede hazineye en fazla fiyatı teklif eden ve bir kısmını peşin vermeyi kabul eden mültezim oluyordu. Peşinat miktarının fazla oluşu tercih sebebidir. İltizamı talep edenlerin şartları Mukataat iltizam talep defterinde yazılıyordu.²⁸ Müzayede işleminden sonra mültezim ile devlet arasında yapılan sözleşmede her iki tarafın talep ve taahhütleri tek tek kaydediliyordu. İltizam yönteminde, mukataayı alabilmek için yıllık gelirinde bir artış yapmak gerekli idi.

Mukataaların başlangıçta peşin olarak ödenmiş muaccele ile –yaklaşık

27 Koçi Bey Risalesi ,s.117.

28 BOA, MAD, 4684'de 1019, 1020 ve 1021 senelerine ait defterde Ulubad, Manyas gölleri, Mihaliç, Bursa Limni Adası, İznik, Kastamonu, Bozcaada, Ezdin, Atina, Eğriboz, Tırhala ve çevresine ait mukataa iltizam taleblerini içermektedir.

2 veya 3 yıllık kârının karşılığı^{29*} - ve ömür boyu üstlenilmesi işlemine malikâne denilmiştir. Malikâne sisteminde mukataa, sadrazam ile defterdarlıkta halkın ilgisinin sona ermesine değin uzayan bir süreçte müzayedeye çıkarılıyordu. Ancak muhasıllık olan bölgelerde satış için merkezden görevli gönderilmiştir. Mezat kimesesi çavuşbaşı ağa tarafından mühürlendikten sonra mukataanın bağlı bulunduğu büro tarafından malikâne beratı için kaime verilirdi. Müzâyede dellâbaşı tarafından yönetilir, peşin olarak hazineye ödenen muaccele miktarının %2'si oranında ayrıca hazineye dellaliye adında bir resim ödenmekteydi. Mukataaların malikâne olarak verilmeye başlanması ile bürokratik işlemler artmıştır. Baş Muhasebe kaleminden verilen malikâne beratı için mukataanın bağlı bulunduğu büro tarafından da kaime verilmesi gerekiyordu. Ayrıca malikâne halifelîği de vardı. ³⁰ Müzayedede sonunda mukataayı en yüksek fiyatla ve en fazla peşinle kabul eden kişiye mültezim ve emin deniyor; kaynaklarda “ber vech-i iltizam emin-i mültezim ve kâbız-ı mal nasbedip...”³¹ ifadeleriyle kayda geçiriliyordu. Eğer müzayedede sonunda iltizamı alan çıkmazsa bu gelirlerin tahsili için devlet ulûfeli bir memur tayin ediyordu ki bu kişiye de emin deniyor fakat iltizamı emaneten aldığı “ber vech-i emanet emin ve mültezim” ifadesiyle formüle ediliyordu. Emanet ile mukataayı iltizama alanlar da belirli bir meblağı hazineye ödemekle yükümlü idiler.

2.3.2. Ziyadeleştirme

İltizam süresi sona ermeden başkaları mukataa bedelini arttırabilirdi. Buna “ziyadeleştirme” deniyordu. Bu durumda mukataayı önce iltizama

29 * Muaccele miktarları için ilerleyen dönemlerde farklı oranlar belirlenmiştir. Örneğin 1207/1793'ten sonra sekiz yıllık kârından az olmamak üzere malikâneye verilmiş. 1223/1808'de yedi yıllık kâr esas alınmış Bu zamanla mültezime getireceği kârın 2-10 katı arasındaki bir rakam olabilmıştır. Çakır, s. 156.

30 Çakır, s. 154-156.

31 Galata Sicili 27:97b/1'den aktaran, Ed. Timur Kuran, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam, Devlet- Toplum İlişkileri (1602-19) C.3*, İstanbul 2011, s. 329.

almış kişi veya kişiler defterdar ve mahallin kadısı huzurunda hesaplaşıp; mukataayı ziyadeleştirerek yeniden iltizam alanlara devretmek zorundaydı. Daha önce hazineye yatırmış oldukları peşinatı geri isteyebilirlerdi. Sözleşmede bunların tümü belirtiliyordu. İstanbul gümrük bölgesi Ekim 1476 ile Aralık 1477 tarihleri arasında böylesi bir rekabete konu olmuştu. Ekim 1466'da 3 yıllık gümrük geliri 9.5 milyon akçe olarak tahmin ve takdir edilmişti. 16 Ekim 1476'da Palologoz, Lefteri ve Andria 1.500.000 akçe artış teklif ettiler. 5 ay sonra Hoca Satı, Çiriş İlyas, Yusuf Simsar'ın azatlı kölesi Şahin ve Hoca Bahaeddin 2.000.000 'luk bir artış önerdiler. Bunun üzerine Rum grubu iltizamın dört yıl süreyle kendilerine verilmesi karşılığında 6 Mayıs 1477'de yılda 833.334 akçelik ek bir artış önerdi. Yine bundan dört ay sonra Edirne'li Seydi Küçük, Atlana adında bir Yahudi ve Nikoroz Efrenci diye bilinen İtalyan'dan oluşan ortaklar iltizam bedelini 1.000.000 akçe daha arttırmayı teklif etmişlerdi. Rum grubunun bir ay sonra yeni bir teklif vermesinin ardından 12 Ekim 1477'de Seydi, Atlana ve Nikoroz'un grubu dört yıl için toplam 20.000.000 akçe'lik bir teklif sunmuşur.³²

2.3.3. Kefalet

Mültezimler, zararları (zarar-ı mal) ve tahvil sonunda borçlarından kalan miktar (kesr-i iltizâm, noksan-ı kıst) için kefil göstermek zorundaydılar. İltizam bedeli mültezimin tahmin ve kusuru ile taahhüt ettiği miktardan düşük seviyede gerçekleştiğinde zarar ortaya çıkmaktaydı. Savaş, iç karışıklık veya doğal afet durumlarından dolayı oluşan zararlar için mültezim, taahhüt ettiği bedelden indirim yapma hakkına da sahipti. Mültezim ödemelerini gün esasına göre yapması gerekiyordu. Eğer ödeyemezse kendi malından, o da yeterli olmazsa kefillerinden tahsil edilmesi gerekmekteydi. Belgelerde kefalet bedeli yeteri kadar (kifâyet miktarı) olarak belirtilmişti. Bu miktar kefillerin sayısı ile değil, sözkonusu mukataanın risk oranı ile ilgilidir ve tesbiti müfettişlere bırakılmıştır. Kefalet işleminin müfettişin huzurunda yaptırılması gereği emredilmiştir. Ancak kefil olacak kişilerin ikametgâhı müfettişin bulunduğu yere uzak olması gibi nedenlerle yerel kadılar da kefalet

32 İnalçık, 2000, s. 261.

işlemlerini yapabilmişlerdir.³³

“Kefil bi'l-mal”(servetine güvenilir) ve “kefil bi'l-nefs”(şahsına güvenilir) kefaletin iki ayrı türü idi. İlkinde kefil, devlete müzâyede fiyatının belirli bir kısmını ödeyeceğine teminat veriyordu. Zira mültezime finansman sağlayarak onun pasif ortağı konumundaydı. Kefil bi'n-nefs ise mültezim iflas ettiği ve ortadan kaybolduğu zaman onu bulup yetkililere bizzat teslim edeceği konusunda teminat veriyordu. Mültezim taahhüdünü yerine getirmedeği takdirde kefil bi'l-mal sadece bu meblağı ödemekle yükümlüydü ve müzâyede fiyatının tamamı ödenmemiş olsa da yükümlülüğü sona eriyordu.³⁴

2.3.4. İltizam Sözleşmesi

2.3.4.1. Devletin Şartları

Müzâyede işleminden sonra mültezim ile devlet arasında bir sözleşme yapılıyordu. Her iki taraf tarafın talep ve taahhütleri tek tek belirtiliyordu. Devlet, mükelleflerden fazla tahsilat yapıp hesaplarını düşük gösterme, kanunda bulunmayan tekâlif ile mükellefleri rahatsız etme veya halka haksızlık edilmesi gibi durumlarda tek taraflı olarak iltizam sözleşmesini fesh edebilmekteydi.³⁵

Mültezimler, iltizam bedelinde yaptıkları artış karşılığında teklif ettikleri kişilere memuriyet ve memur olanların maaşlarında artış talep edebilmekteydiler. Mukataalardan gelir tahsilinde istihdam edilen kâtip ve diğer görevlilerin (huddâm) devletten mevâcip tahsisatı varsa bunların iki kistının (altı aylık) hazineye bırakılması için ferman çıkarılmış ve bu olgu, iltizam sözleşmelerinde devletin şartlarından biri haline gelmiştir.³⁶

33 Çakır, 2003, s. 144.

34 Murat Çizakça, İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, İstanbul, 1999, s. 130.

35 Çakır, s. 118.

36 MAD 4684(16 Ra 1016/11 VII 1607); MAD 3281, s. 70(Ş 1014/XII 1605, s. 73 (8Ca 1016/31 VIII 1607'den aktaran Çakır, s. 42.

2.3.4.2. Mültezimin Şartları

Mültezim, bir ayrıcalık talep ettiğinde eğer devlet tarafından kabul edilirse bunun iltizam sözleşmesine kaydedilmesi gerekirdi. Mültezimler, iltizama aldıkları mukataanın bir başkasına iltizama verilmesini önlemek için hesaplarının kıstalyevm üzere değil, yeni mültezimin iltizama aldığı zamana değin olan tahsilatından (makbuz) görülmesi şartını ileri sürmekteydiler. Has olarak verilecek mukataalar için de aynı şart, iltizam sözleşmelerinde yer almıştır. Ayrıca mukataa ziyadeleştirme veya farklı bir durumda başkasına verilirse, kefalet bedeli, berat harcı ve diğer makul masraflar(ihracat vb) kendisine ödenmeyince ve berat ihraç edilmeden yeni talibe zabt ettirilmemesini hatta ziyet olduğu nedenle kendisinin zabt edebileceği şartını ileri sürmekteydiler. Müfettiş ve nazır temessükleri ile mukataanın elinden alınmasını önlemek yine mültezimin şartları arasında yer alabiliyordu.

Bir mukataa grubunun birleşmesi ile bir nezaret oluşur ve bu birleşmiş mukataaların işlemleri nazır marifeti ile gerçekleştirilirdi. İltizam sözleşmelerinde nazır arzı olmadan başkasına verilmemesi yer alırdı. İstanbul'dan berat verilmeden nazır tezkiresi veya nazırın marifeti olmadan müfettiş ve yerel kadıların müraselesi ile mukataanın zabt ettirilmemesi, mültezimlerin şartları arasında yer almıştır. Yine sözleşmelerde nezarete bağlı mukataaların birinin kârının diğerinin zararına mahsup edileceği belirtiliyordu. Nezaretlerde çift kefalet mevcuttu. Zira hem nezareti iltizama alan kişinin kefilleri hem de nezarete bağlı mukataaları iltizama alan kişinin kefilleri vardı. Bununla birlikte herhangi bir mukataanın zarar etmesi veya mültezimin ödemelerini yapamaması durumunda öncelikli sorumluluk, mültezim ve kefilleri üzerindedir. Bu sorumluluk çerçevesinde mültezim ve kefillerinin tutuklanmaya kadar giden süreç bitmeden nezareti iltizama alan kişi ve kefillerine başvurulmaması iltizam sözleşmelerinde de belirtilmekteydi.

Mültezimler, iltizam sözleşmesinde buldukları yerin kadısını müfettiş olarak kabul edebilecekleri gibi başka bir kişiyi de (kadı, emekli kadı veya müderris) tercih edebilmekte ve bunu kayda geçirmekteydiler. Yerel hakim olan kadılar, sancakbeyi ve subaşı ile birlikte kanun ve nizamların uygulanmasına yardımcı oldukları gibi iktisadi hayatın ve maliye teşkilatının

baş denetçisi idiler.³⁷ Mukataaların gelirlerini tahsil edecek görevli kabzımal olarak sözleşmelerde belirtilirdi. Kabzımal olan kişilerin kefaleti, mukataa gelirini ödeme sorumluluğudur. Nazır, emin, kefil, ortak, vb. kişiler de kabzımallığı üstlenebilmekteydi. Mültezimin ölümü durumunda kabzımalın ödeme yükümlülüğü doğmakta, tahsilat için emlakı araştırılmaktaydı.³⁸

İltizam sözleşmelerinde mültezimler, kendilerine kâtip önerme hakkının verilmesini talep etmişlerdir. Kâtiplerin görevleri karşılığı aldıkları ücret, hazineden ödenmekteydi. Bu ödeme genelde mültezimin borcuna mahsup edilirdi. Mahsup işlemi kıstalyevm üzere olabileceği gibi tahvil başlangıcında da yapılabılırdi. Kâtip olan kişi, iltizam ile bu göreve atanabilmekteydi. Bu durumda kâtip aynı zamanda mültezim olup fakat ücret de alabilmekteydi. Nezarete bağlı bir mukataaya talip bulunmayıp nazır zabt ederse katiplik ücretini de alabilmekteydi.³⁹ Nezarete bir nezaret katibi ve ayrıca her mukataada bir katip bulunmakta idi. Mukataa gelirlerinin kâtipler tarafından ayrıntılı(müfredât) olarak kaydedilmesi (defter etme) ve bu kayıtların günlük olarak tutulması yasal bir zorunluluktu. Bu zorunluluk belgelerde şöyle ifade ediliyordu. "...adet ve kanun üzre vâki olan mahsûli rûz be rûz müfredâtıyla defter ide..."⁴⁰Günümüzdeki anlamı ile mukataa kâtibî, bir işletmenin para birimi ile ifade edilen mali özellikteki işlemlerine ait bilgilerini kaydeden, bunları sınıflandırarak mali raporları düzenleyen muhasebecinin işlevini yerine getirmekteydi. Bu nedenle muhasebe bilgisine (fenn-i muhasebe) vakıf olması gerekiydi. Mukataaların muhasebelerini ve senetlerini (temessük) yazıp suretlerini korumak, mültezimlerde bulunan kamu mallarını doğru olarak kaydetmek, yıllık gelir ve giderleri yazmak kâtiplerin görevleri arasındaydı.⁴¹

Mültezimlerin iltizam sözleşmelerindeki isteklerinden biri de havale gönderilmemesi, eğer gönderilirse ödeyeceği iltizam bedelinden belli

37 Çakır, s. 135.

38 Çakır, s.137.

39 MAD 4684; MAD 3281;MAD 4683'den aktaran Çakır, 2003, s. 137.

40 MAD 19322, s.7(B 934/III 1528)'den aktaran Çakır, s. 138.

41 Çakır, s. 138

bir miktarda indirim yapılması veya havalelik başkasına verilirse iltizam sözleşmesinin fesh edilmesini, iltizam ettiği bedeli karşılayamayacağı için havaleliğin kendisine verilmesi şartlarıdır. Havale, mukataa gelirlerinden yerinde yapılan harcamalara (ocaklık vb) tahsis edilen veya merkezi hazineye yapılacak ödemeleri yerine ulaştıran bir görevliye verilen isimdir. Maliye kaleminin verdiği emir ile divan tarafından mahallin mukataa müfettişine yazılan bir hüküm ile havale tayin ediliyordu. Bu görevli, emin ve mültezimlerden hazine gelirlerinin tahsil edilmesinde olabilecek ihmali veya tahsil edilen gelirlerin merkeze gönderilmeyip mukataa yöneticileri tarafından tahsil kaydının yapılmayıp harcanmasını önlemek için görevlendirilmişti. Havalenin yol masrafları mültezimler tarafından ödenmekteydi. Mültezimler bunu daha düşük bir maliyetle gerçekleştirip kârlarını arttırmak istiyorlardı. Eğer havalelik görevini kendileri üstlenirlerse bu ücretin devlete olan borçlarından mahsup edilmesi de mümkündü. Havale, bir irsaliye için görevlendirildiği gibi kimi zaman da bir mukataaya tahvil süresince devamlı (mukim havale) olarak istihdam edilmekteydi. Devlet gelirlerini müfettiş marifetiyle ödeme zamanında hazineye teslim etmesi gerekiyordu. Havalelere tahsil edecekleri meblağın teslim yerleri dağıtım listesi (tevzi defteri) verilirdi. Onlar da gereken ödemeleri bu listeye göre belirlenmiş tarihlerde ilgili yerlere ulaştırmaktaydı. Hatta bu tahsil edilen meblağın ait olduğu irsaliye tarihinden üç gün önce hazineye teslim edilmesi kanun hükmündeydi. Havale olan kişiler, bu görevleri karşılığında elde ettikleri kazanç için hazineye gönderilen mukataa gelirlerinden *kesr-i mizân* adıyla tahsilat yapmaktaydılar.⁴²

Mültezimler, hazineye ödedikleri peşin tutarın ve yapmış oldukları harcamaların kendilerine ödenmeyince mukataanın yeni taliplere verilmemesini sözleşmede şart olarak ileri sürmekteydiler.⁴³ Yeni talip önceki mültezimin denetleme sonucu fazlalık olursa borcuna mahsup edilmesini eksik çıkarsa kendisi bu açığı ödeyeceğini kabul etmekteydi.

42 Çakır, 2003, s. 140.

43 Galata 27:97b/1, 1013/1605'den Kuran, C. 3,s. 329.

Mültezimlerin sözleşmelerindeki şartlarından biri de iltizamın naiplik yöntemi ile (ber vech-i nâibiyet) verilmesiydi. Bu yöntemle padişah haslarındaki serbestlik resimleri gibi resimlerin tahsil hakkına mültezimlere sahip olabiliyordu. Bad-ı heva olarak isimlendirilen bu resimlerin başlıcaları cinayet suçu (cürm-i cinayet), arusane resmi⁴⁴kul ve cariyeye müjdegânesidir. Niyabet, serbestiyetten daha fazla vergi kalemlerini kapsamaktadır. Buna göre mültezim, naip gibi hırsızlık, yol kesme, fasıklık, zina gibi suçların cezalandırılması hakkını da elde etmekteydi. Bu resimlere beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, voyvoda, subaşı, eminler, nazırlar...veya diğer şahıslar müdahale edemez yalnız mutasarrıfı tarafından tahsil edilirdi. Bir mukataa(maden, tuzla vb.) ile birlikte hizmet gören köylerin de serbestlik resimleri mukataayı iltizama alan kişi tarafından tahsil edilmekteydi.⁴⁵

Devlet, iltizam işi ile uğraşanların sefere katılmasına toleransla yaklaşmış, bunu iltizam sözleşmelerinde seferden muafiyet gibi kabul etmiştir. Uğurlu Bey ve arkadaşları “elimizdeki mansıplar tahvil içinde sefere gelmediler deyu ahara verilirse ziyâde ettiğimiz mal bizden talep olunmaya” şartını ileri sürmüşlerdi. 101 numaralı Ruznamçe defterinde Harput Sancakbeyi Uğurlu Bey, Diyarbakir’e bağlı 29 kalem mukataayı iltizama alan bir mültezimdir. Mültezimlerin sefere katılmaları; seferden dönememek, mukataa gelirlerinin toplanamaması gibi riskler taşıdığından böylesi muafiyetler tanınmıştır. ⁴⁶

2.3.5. Prosedür, İlgili Belge Ve Defterlere Kayıt

2.3.5.1. Mültezim, Nazır, Müfettiş Arzları

Mukataaların iltizama verilme işlemleri yılbaşından dört ay önce başlardı.⁴⁷ İltizam taleplerini, mültezim, nazır veya müfettiş tarafından arz edilirdi. Mültezimler şartlarını içeren dilekçeleri mukataanın bağlı bulunduğu bir nezaret varsa nazıra yoksa mukataa müfettişi aracılığıyla hazine bulunan eyaletlerde eyalet defterdarlıklarına, hazine bulunmayan eyaletlerdeki

44 Evlenen kadınların erkeklerinden tahsil edilen vergi.

45 Çakır, 2003, s.198.

46 Mehmet Ali Ünal, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi”,

47 MAD 1365, s. 3 (13 Ş 1125/2 XI 1713)’ten aktaran Çakır,2003 s. 146.

mukataaları iltizama almak için İstanbul'daki merkez defterdarlıklarına başvururdu. Nazırlar ve müfettişler de mültezim taleplerini birlikte veya ayrı ayrı merkeze arz edebiliyorlardı.

2.3.5.2. Telhisler

Mültezim, nazır ve müfettiş arzları İstanbul'da incelenip uygun olması durumunda mukataanın bağlı bulunduğu büro tarafından telhis düzenlenirdi. Mukataanın bir önceki tahvilde yıllık geliri, iltizamın kimin uhdesinde olduğu, tahvilin başlangıç ve bitiş tarihleri ile dilekçedeki şartlar telhisde yer alır. Telhisin üst kısmında ise telhisde yazılı olan veya eklenen şartlar ile ilgili kişiye iltizama verildiğini içeren buyruldu yazılırdı. Mültezimlerin mukataayı nasıl tasarruf edeceği ayrıntıları berata yazılırdı. Bu özelliğinden dolayı berat için kanunname de denmiştir. Mültezimler berat yazılıncaya kadar geçen sürede "emir" ile mukataayı zapt edebiliyorlardı.

2.3.5.3. Kefaletnameler

Mültezimin kefil olarak gösterdiği kişilerin yazılı olduğu kefaletnameler hazırlandıktan sonra mukataayı zapt edebilirdi.

2.3.5.4. Ruznamçe Suretleri

Mültezim, iltizam bedelini belirlenen taksitlerle hazineye ödediğinde ruznamçe kaleminden muhasebe görülürken ibraz etmek üzere ruznamçe sureti verilirdi. Ruznamçe kalemi merkezi bir kuruluştur. Defterdarlığa bağlı gelir ve giderlerle ilgili muhasebe kalemlerinin kayıtlarında hata varsa bunlar ruznamçe kayıtları ile karşılaştırılarak bulunurdu. Burada muhasebenin karşı tarafa bilgi vermesinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Hazineden nakit ödeme gerektirmeyen durumlarda mukataa mültezim ve eminlerinin havale şeklinde yaptıkları ödemelerin ruznamçeye ilgili bürodan gelen defterle kontrol edildikten sonra işlenmesi bildirilmiştir. Zira bu mahsup yoluyla ödemelerin ruznamçeye kaydedilmesinde gecikme oluyor ve mültezimlerin hesaplaşma zamanını bekliyordu.⁴⁸

48 BOA. Cevdet Maliye, 7045, 23 10 1152/23 I 1740'dan Tabakoğlu, 1985, s. 43.

2.3.5.5. Ahkam Defterleri

Bir mukataanın iltizama verilmesi için buyruldu yazıldıktan sonra mukataanın bağılı bulunduğu büro tarafından mukataaalarla ilgili problem, şikayet gibi konularda hüküm ve berat yazılması için tezkere verilirdi. Bunların bir sureti “defter-i tezâkir-i ahkâm ve berevât” defterlerine kaydedilirdi. Uygulama da oluşan hukuki problemler ve bunların çözümü sayesinde ki mukataa hukuku oluşturulmuştur.

2.3.5.6. Fihrist Defterleri

İltizama verilen bir mukataanın ismi, kime verildiği, ait olduğu tahvil dönemi veya yılı, iltizam bedeli bilgileri maddeler halinde bir deftere kaydedilir; tahvil içinde mukataaya ilişkin çıkarılmış hükümler ilgili sayfaya der kenâr olarak yazılırdı. İltizam bedelinde yapılan artışlar eklenip tenzilatlara düşülür, mültezimin merkeze veya mahallindeki ödemeleri bu defterde izlenebilirdi. Bu defterlere XVII. Ve XVIII yüzyılda “mukataa defterleri” denmiştir.⁴⁹

2.3.5.7. Muhasebe Defterleri

Mukataa muhasebeleri mahallinde incelendikten sonra merkez tarafından kontrolü yapılmaktaydı. Bu kontrol için mahallinde düzenlenip mukataa müfettişine verilen muhasebe özeti (icmâl) esas alınmaktaydı. Muhasebe özeti ile merkeze gelen mültezim, muhasebesini kontrol ettirerek onaylatırdı. Emanet yöntemi ile mukataaları üstlenenler veya muhasebelerinde usulsüzlük bulunan mukataalarda ayrıntılı muhasebe defterleri tutulmuştur. Emanet yöntemi (ber vech-i emanet) ile mukataaları üstlenip emin olan kişiler,

49 BOA. MAD. 4944. 1001 yılına ait Bursa, Bolu, Karesi, Biga sancaklarının çeşitli mukataalarıyla diğer mahallerdeki mukataalarının iltizamına talip olan kimselerin isimlerini, hüviyetlerini ve üstlendikleri zaman aralığı, şartları, iltizam bedelleri gösterdikleri kefiller, yapacakları peşin ödeme, fazla bedel tekliflerini içeren dilekçeleri (arz ve inhalarını) ve taleplerinin üstünde Baş muhasebesinin kabulünü ifade eden havalesi ve iltizamla ilgili evrakları ihtiva eden mukataa iltizam defteri.

tahsilatlarına göre muhasebelerini gördükleri için bu ayrıntılı(müfredât) defterlerini merkeze getirmek zorundaydılar. Eğer bir usulsüzlük oluşursa mahallinden müfredat defterleri istenip tekrar kontrol edilirdi.⁵⁰ Bursa'nın Harc-ı Hassa Emini Hasan Ağa zamanında Davud Çavuş'un mübaşirliğiyle Bursa mukataat ümerasının muhasebe icmalini ve yine Bursa'nın Harc-ı Hassa Emini müteferrika Ömer Ağa marifetiyle emval-i hassanın varidat ve ihracat muhasebesini havi muhasebe defterini Bursa Kadıları Zeynelabidin ve Yahya bin Mehmed tasdik etmişlerdir. Bursa'nın Harc-ı Hassa Emini Piri Çavuş marifetiyle emval-i hassanın varidat ve ihracat muhasebe icmalı de Piri Paşa Çavuş tasdik etmiştir.⁵¹

2.3.5.8. Tevziat Defterleri

Bir mukataanın gelirlerini tahsis edilen yerlere ulaştırmakla görevli kişiye (havâle) yapacağı ödemeleri içeren bir liste verilirdi. Havâle, bu deftere göre ödemeleri zamanında gereken yerlere teslim ederdi. Böylesi bir tevziat defterinde İstanbul Emtia Gümrüğü, Bursa mizan-ı harir ve İstanbul kahve rüsümü mukataaları gelirlerinden vazifelilere yapılan dağıtımlar yazılmıştır.⁵²

2.3.5.9. Tahvilat Defterleri

Mültezimlerin hazineye yaptıkları ödemeler, mukataanın bağlı bulunduğu büro tarafından da takip edilirdi. Bu kayıtlar “defter-i tahvilât” ismi verilen defterlere kaydedilirdi. Mukataalardan tahsil edilen gelirleri bu defterlerde izlemek mümkündü. Baş mukataacı Veli ve diğer mukataacılar Mehmed, Abdullah ve İbrahim'in kayıtlarının olduğu tahvilat defterinde Hazine-i Amire gelirleri ile Hüdavendigâr, Karesi, Kastamonu, Bolu, Çankırı,

50 BOA, MAD.d.915'te Mukataa Emini İmadeddin Efendi'nin iltizamını deruhte ettiği Bursa'nın öşür, hamr, ispençe ve bac-ı pa-yı ağnam ve kapan-ı meyve ve bac-ı pazar-ı ali ve bozahane ve bac-ı zürra ma tamga-yı akmeşe ve ihtisab ve tahmis-i kahve ve Beytülmal mukataalarıyla sair mukataatının her sene hasılatını ve bundan miri muma ileyhin teslimatını ve daha bazı malumatı havi olan mukataa defteri.

51 MAD. d. 404.

52 ML.MSF.d.57.

Kocaeli livaları mukataaları ayrıca Bursa'ya tabi bazı farklı mukataalardan yapılan tahvilat müsveddelerini içermektedir. Yine bu defterde Bursa mukataaları tahvilatı ile Kastamonu, Çankırı, Bolu, Kocaeli, Karesi, Limni Adası hasları, Tanözi ve Hristiyan ceziresi, Üsküdar beytülmal-i amme ve hassa zeameti ile Kanlıca'nın kapan-ı dakik, İstanbul ve tevabii Ermeni murahhasları rüsumu mukataasının Bursa mukataacısı Süleyman Efendi zamanında yapılan tahvilat bilgileri de yer almaktadır.⁵³

2.3.5.10. Zimmet/Bakaya Defterleri

Mültezimlerin tahvil sonuna kadar devlete olan iltizam bedeli borçlarından ödemedikleri veya ödeyemedikleri borçları zimmet/bakaya defterlerine kaydedilirdi. İstanbul'un bazı mukataalarını çeşitli tarihlerde deruhte eden mültezimlerin isimleri, yaptıkları ödemeler sonrasında Hazine'ye borçları mukataat bakaya defterine kaydedilmiştir.⁵⁴ Bursa Mukataası Kalemî'ne ait zimmet bakaya defteri, mukataa eminlerinin⁵⁵ bakayalarını gösterdiği gibi yine Bursa, Haslar, Mukataa-i evvel, Avlonya, Muhasebe-i Evvel Kalemleri'ne bağlı mukataat akçalarının cebelü bedeliyesi zimmetlerini içermektedir.⁵⁶

3. Mültezimlerin Kâr Marjları Veya Ücretleri

Mukataaları almak için müzayedeye katılan alıcılar, her mukataanın satış anında temin etmekte olduğu yıllık net kâra bakarak attırmaya katılırlar, sonuçta en yüksek meblağı teklif eden istekliye satış yapılırdı. Bu değeri alıcılar, tam bir kapitalizasyon hesabı yaparak elde edemiyorlar. Ancak son birkaç yıldaki eski alıcının aynı mukataadan kazanmakta olduğu yıllık kârların

53 MAD. d. 693; MAD.d. 501'de yine Bursa ve Karesi, Kastamonu, Çankırı, Bolu, Kocaeli livaları mukataalarının mukataacı İbrahim Efendi zamanında düzenlenmiş hazine-i amire tahvilat ruznamçe kayıtlarını içeren defter; Başmukataa Kalemî tahvilat defteri de KK. D. 5032 numaralıdır.

54 MAD. 3237.

55 BOA. D. BRM.d. 24300

56 BOA.D..BŞM.ZMT.d...13757

basit aritmetik ortalamasını normal yıllık kâr olarak kabul edebiliyorlardı.⁵⁷ Mültezimler arası oluşan sıkı rekabet, söz konusu vergi kaynağının kârlılığı ile doğru orantılıdır.⁵⁸

Mültezim, müzayede fiyatı ile işletme giderlerinin toplamına eşit olan toplam giderlerinden fazla bir gelir elde etmeyi başarırsa kâr elde ediyor, yoksa zarar ediyordu.

Mültezimler, kimi zaman elverişsiz şartlar veya başka nedenlerle zarar edebilir, iltizam bedelini ödeyemezdi. Olağanüstü şartlarda farklı işlem yapılması, bazı hakların korunması için ihtirazi kayıt koymamışsa bir indirimden de yararlanamazdı. Bu durumda kendi ve kendi gibi mala kefilleri de kefil oldukları meblağlar için müsadere ve hapsedilebilirlerdi.⁵⁹ Mültezimlerin veya başkalarının ödenmemiş vergi ve gecikmiş borçlarını, Başbakikulu ve adamlarından oluşan mali örgüt takip ediyor hatta hapis ettirebiliyordu. Nitekim Sultan II. Mehmed döneminde borçlarını ödemeyen bir çok mültezim hapse atılmış, bazıları da idam edilmişti.⁶⁰

4. Mukataalarda Muhasebe Kayıtları

Osmanlı mukataa sisteminde muhasebe çok önemli bir işleve sahiptir. Devlet muhasebesi tahakkuk esasına göre tutulmuştur. Yıl başında yükümlüye ödeyeceği vergi tutarı bildirilmiş, yıl içinde belli aralıklarla bu tutar tahsil edilince yıl başındaki borçlanmadan düşülmüştür. Mültezim, sözleşmesindeki tutar kadar devlete borçludur. Sözleşme süresince kendi ücretini o yerin gelirinden kesip kalanı devlete öder. Devlet muhasebesi sözleşmede yazılı tutar kadar mültezimi borçlandırır. Para geldikçe borcundan düşer. Merkezdeki büyük mukataa departmanı coğrafi bölgelere göre alt departmanlara ayrılmıştır. Haslar, Bursa, İstanbul, Avlonya... gibi. Yıl sonunda her departman sözleşme bazında tahsili yapılması gereken ve tahsil edilen tutarları belirler. Yıl sonunda devletin tüm mukataa gelirleri bir tutar

57 Genç, 2000, s. 119.

58 Çizakça, 1999, s. 124.

59 Tabakoğlu, 1985, s. 123.

60 İnalçık, 2000, s.103.

halinde hesaplanmış olur. Bu hesaplar, kesin hesabın çıkarılmasında kullanılır. Bu bilgiler hem ödenmesi gecikmiş mukataaların izlenmesine yardımcı olur hem de gelecek yılın planlamasındaki toplam tutarı belirlemeye yarar.

Bu işlemlerin yapılma sırası ise şöyledir: Tahsil edilen her para Başdefterdârlık'taki günlük deftere kayıt edilir. Bu kayıt ile iki yere bilgi aktarılır. İlki, hazineye (devletin kasası) nakit gelirin kaydedildiğinin bildirilmesidir. İkinci bildirim ise gelen tahsilatın ait olduğu mukataa muhasebesinedir. Hazineye gelen parayı, hazine defterine Sergi Nazırı ve Sergi halifesi emrindeki sergi kâtipleri kayıt eder. Mukataa departmanı da gelen parayı, daha önce borçlandırdığı mültezimin hesabına kaydedip, mültezimin borcundan düşer. Başdefterdar, bu hareketleri takip eder ve gerektiğinde Maliye Bakanı olarak Sadrazam'a haftalık rapor hazırlar.⁶¹

Bilgi aktarma işleminde “tahvil belgesi” kullanılır. Bu belgede günlük defterin madde numarası yazılır. Tutar ve gerekli diğer bilgileri de içeren bu belgeyi alan kişi kendi defterine kaydettikten sonra çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığın çözümünde kullanmak üzere kendi bölümünde saklar.⁶²

Bir mukataanın “tahvil” diye isimlendirilmiş yeni dönemde verilmesi için bir önceki dönemin muhasebe işlemlerinin kapatılmış yani “kat’-ı alâka” olması gerekmektedir.⁶³ Tahvil, üç yıllık bir süredir. Bunun amacı elverişli ve elverişsiz şartların birbirini etkisiz bırakacağı normal bir işletim süresinin oluşmasıdır.⁶⁴

61 Başdefterdar, sadrazama karşı sorumlu ve hazine ile ilgili bütün işlerin üst merciidir. Evinde divan kurup, maliye ile ilgili davaları dinleme ve hüküm verme yetkisine sahiptir. Mültezimlerin zulmetmelerini önlemek ve reayayı korumak görevleri arasındadır. Mukataaları tevcih yetkisi onundur. Topkapı Sarayı Arşivi(TS.A.) Defter (D.) 3208'den Tabakoğlu, 1985, s. 40.

62 Mehmet Erkan-Oğuzhan Aydemir, “Osmanlı Arşivinde Merdiven Yöntemi ile Yazılmış Muhasebe Defter ve Raporları”, III Balkans and Middle East Countries Conference on Accounting and Accounting History, İstanbul 2013.

63 BOA. MAD 5954, s. 11(24 C 1001/28 3 1593 ;MAD 9847, s. 40(12 Za 1076/16 V 1666)'dan aktaran Çakır, 2003, s. 68.

64 Tabakoğlu, 1985, s. 123.

Muhasebeden sorumlu kâtipler bu görevlerini ihmal durumunda ceza almışlardır. Bu olgu belgelerde “...mukataat katipleri muhasebe zamanında müfredat defterlerin getirmezlerse ulufeleri verilmeyip mirî için zapt olunup ve yirleri gayirlerine tevcih olunup...” böylesi bir ihtarla yazılmıştır. Bir mültezimin iltizam sözleşmesi fesh edildiğinde, mültezimden muhasebe kayıtları talep edilmiştir.

Mukataalarda muhasebenin görülmesi iki yöntemle olabilmekteydi:

a. Kısta'l-yevm

İltizam bedelinin bir günlük bölümünün, mukataanın deruhte edildiği gün sayısı ile çarpımının sonucu bulunan rakam ile muhasebe görülmesidir. Bu tür hesap düzeninde mukataanın gelir- gider cetvelinin gelir kısmı genellikle, kısta'l-yevm üzere hesaplanmış bir meblağdan oluşmuştur. Bu yöntemin bir nedeni gelirlerin tahvil süresine yayılmış bir biçimde değil; belirli (harman mevsimi vb.) zamanlarda tahsil edilmesidir.⁶⁵ Bir başka neden de mukataanın yeni bir mültezime devri sırasında iltizam bedelinin tahvilin gün sayımına bölümüyle bulunan rakamın mültezimin tasarruf ettiği gün sayımı ile çarpımı mültezimin iltizam borcunu oluşturmuştur. Yeni mültezim, tahvilin geri kalan günlerini yeni iltizam bedelinin “kısta'l-yevm” i üzerinden hesaplardı.⁶⁶

b. Ayrıntılı (müfredât) defter gereğince

Tahsilat belgelerine (makbûz) göre hesap görülmesidir. Bu yöntem, genellikle emanet usulü ile işletilen mukataaların hesaplarının görülmesinde uygulanmıştır. Emin olan şahıs, yıl içinde tahsil ettiği gelirleri ayrıntıları ile kaydeder, yerel kadılar tarafından mühürlenmiş defteri kendisi de imzalardı. Ayrıca her iki yöntemle göre de muhasebe düzenlenmiştir.⁶⁷ Gelir- gider tablosu mukataayı üstlenen şahıs ile devlet arasındaki hesapları içermektedir. Burada mukataadan elde edilen tüm gelirler, örneğin mültezimin kârı gibi gösterilmemiştir. Gider kısmında da bütün harcamalar –maliyet harcamaları gibi- belirtilmemiştir. Bir başka deyimle gelir, devletin mukataadan alacağını gösteren kısımdır. Giderler ise devlet tarafından öngörülen harcama

65 Çakır, 2003, s. 68.

66 Tabakoğlu, 1985, s. 123.

67 BOA. MAD. 2695, s. 2 (14 Ca 1014/27 IX 1605)'dan aktaran Çakır, 2003, s. 69.

(mahsuplar, emin, katip ve nazır ücretleri...) ve hazineye yapılan teslimatın kayıtlarıdır.

Mukataaların gelirinden yapılan ödemeler karşılığında alınan belgeler (zahriyye) ile muhasebe görülürdü. ⁶⁸ Bu ödemeler mahallin kadısı veya mukataa müfettişi aracılığı ile yapılır ve merkezden gönderilen emrin arkasına hüccet yazılıp emine verilir, o da muhasebe görürken bunları ibraz eder ve devlete olan borcuna mahsup ettirirdi.

Mukataa alanlar, hazineye ödemeleri gereken miktarı (irsâliyye) ödedikten sonra temessükleri ile gelip muhasebelerini muhasebe harcı yatırarak görmeleri gerekmektedir. 914/1508'de muhasebe harcının iltizam bedeline oranı %0,2'idi.⁶⁹

İcmâl-i muhasebe (hesap özeti), ayrıntılı belgeler kullanılarak hazırlanır; mukataacı mühürleyip mukataa bürosunun bağlı bulunduğu defterdar tarafından imzalanan bu özet, ilgili büronun arşivinde mukataa defterlerinde korunurdu. Muhasebeyi gördüren emin ve mültezimlere onaylı muhasebe sureti verildikten sonra bu kişiler ilişik kesip (kat' -ı alâka) temessük alırlardı.

Her mukataanın hesapları, bağlı bulunduğu büro tarafından incelenmiştir. Mukataalardan ödenmek üzere tahvil başlangıcında belirtilen harcamalar (mesarifi mukarrere) toplanıp, başka ödeme yapılması ancak telhis ve ferman ile olur. Bürodaki katiplerden hesapları incelerken bu konuya özen göstermeleri emredilirdi.

Hesapların incelenmesi üç mahalde yapılmıştır.

1. Merkezdeki bürolar tarafından: Mukataaların bağlı bulunduğu bürolar tarafından yapılırdı. Mukataa alanlar, muhasebelerinin İstanbul'da kontrol edilmesini; müfettiş, muhassıl, nazır ve havalelerin mukataaya müdahale ettirilmemesini taleplerinde belirtebilirlerdi.⁷⁰

68 BOA. MAD. 3208, s.19 (18 S 1088/22 IV 1677)'den aktaran Çakır, 2003, s. 69.

69 BOA. Kamil Kepeci, 4988 s.313'den aktaran Çakır, 2003, s. 69.

70 BOA. MAD. 4684, s.2, (R 1021/ VI 1612); MAD 3281, s.146 (3 Za 1030/19 IX 1621)2den aktaran Çakır, 2003, s. 70.

2. Mukataaların bulunduğu mahalde: Burada mukataa müfettişi bu incelemeyi yapmaktaydı. Müfettiş merkezi hazineye kendisi tek başına mühürlü ve imzalı muhasebe sureti gönderebileceği gibi, tahsildar (muhassıl)ile de gönderebilirdi.
3. Eyalet defterdârlıklarında: Bunlara bağlı mukataaların hesapları söz konusu defterdârlıklar tarafından incelenirdi.

Muhasebe görüldükten sonra mültezimlerin hazineye borçları kalırsa, bunlar zimmet defterine geçirilir ve devlet alacağı olarak takip edilirdi. Bu görevi Baki Kulluğu üstlenmiştir. Mültezim şahsı ve mal varlığı ile sorumludur. Borcunu ödeyemediğinde malları satılıp, alacakları hazine adına ve hesabına tahsil edilirdi. Bunlar yeterli olmadığında mala kefil olan kişilerden ödemeye kefil oldukları miktar alınır, bu da borcu karşılamadığı zaman mültezim tutuklanırdı. Mültezim hiçbir halde borcunu ödeyemez ise cezaevinde vefat eder veya muhtemel bir aften yararlanıp müflis olarak serbest bırakılırdı. Zimmeti olup vefat eden mültezim ve kefillerinin malvarlığı bulunmadığı durumlarda ise söz konusu borç, tahsili mümkün olmayan (mümteniü't-tahsil) devlet alacağı olarak kayıtlara geçirilirdi.⁷¹

Muhasebesi görülmeden ve hesapları kapanmadan vefat eden mültezimin muhallefatı mirasçılarına dağıtılsa bile muhasebesi görülüp zimmetinde olan devlet malı varislerinden talep ve tahsil edilmiştir. Üst düzey yöneticilerin malvarlığı müsadere edilip devlet alacakları mahsup edilmiştir.

72

5. Mukataaların Gelir Ve Gider Yapısı

5.1.Gelirler

Mukataa gelirleri, cizye ve avâız gelirleri ile birlikte, Osmanlı devlet bütçelerinde en büyük gelir türü olma özelliğini korumuştur. Bütçe içindeki oranları %24 ile %37 arasında değişmiştir.⁷³XVII. Yüzyıl ortalarında bütçenin

71 BOA. Bab-ı Defteri Bursa mukataası Kalemî (D.BRM) 24240, s. 2(B 982/15 X 1574)'den aktaran Çakır, 2003, s. 71.

72 Çakır, 2003, s. 71.

73 Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, (Genişletilmiş 2. baskı),İstanbul 1994 s. 177.

2/3'ünü oluştururken bu oran yüzyıl sonlarına doğru azalma eğilimine girmiş ve %50'nin altına düşmüştür. İstikrarlı bir gelir türü olan mukataaların bütçe içindeki payında artış olmaması; malikâne⁷⁴ sisteminin uygulanmaya başlanması ile açıklanmıştır.

Mukataa haline getirilen gelir kaynaklarından tahsil edilen gelirlerin yanında maktu yapılan ödemeler, bir mukataaya dahil olmayan ancak ona bağlı köyler (kura) ve mezralardan tahsil edilen gelirler mukataa geliri olarak değerlendirilmiştir. Bunlar “mukataa-i ...ve tevâbiuhâ” ifadesiyle bir mukataaya tabi oldukları belirtilmiştir. Örnek defterimizde bu ifade kullanılmıştır.

5.2.Giderler

Mukataa gelir-gider hesapları iki bölüm halinde tasnif edilebilir. Birinci bölüm, mukataaların iltizama verilmiş bedeli veya bir önceki hesap dönemine ait gelir miktarı esas alınıp hesap dönemi içinde yapılan artış ve azalışların hesaplanmasından oluşur. Bunlar: tenzilat, merfuat, muaf, mümteniat, zam, ziyade, tefâvüt, ödeme fazlalıkları, ilhakât (bir gelir kaynağının bir gelir kaleminin denetiminden çıkarılıp diğer büroya bağlanması), ifrazât, istilâ, vb. Bu hesaplar düzeltme veya mükerrer yazımların önlenmesi veya kullanılabilir gelir miktarını ortaya çıkarmak için yapılan işlemlerdir. Bir sonraki aşama “minhâ” başlığı ile ayrılan bölümdür. Burada mukataa gelirinden yapılan ocaklık tahsisleri, ihracat, mahsubat, cizye tahsildarına yapılan maaş ödemeleri, istirdât-ı evkâf gibi negatif özellikli hesaplardır. Sonuçta “irsaliye” ye ulaşılır. Bu, merkeze gönderilen meblağdır. Bütçelerde birinci ve ikinci bölümdeki hesapların negatif karakterli olanlarından “minha” ayırımıyla “mahsup” olarak isimlendirilen hesaplar bir bölüm halinde düzenlenip irsaliye miktarı bulunmaktadır. Mukataa gelirlerinden yapılan harcamalar iki bölümde değerlendirilmiştir. Kararlaştırılmış harcamalar ve geçici ödemeler.

74 Malikâne: Mukataaların tasarrufunun şahıslara başlangıçta peşin olarak ödenen *muaccele* denilen bir bedel karşılığında ömür boyu üstlenilmesidir.

6. Bursa Çeşitli Mukataa Gelirlerinin 1012,1013,1014 /1603,1604,1605 Yılları Muhasebe Kayıtları İle İlgili Açıklamalar

(Muhasebe defterinin hazırlanma şeklinin açıklanması ve hazırlanma nedeninin araştırılması)

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler serisinden 311 numarada kayıtlı muhasebe defteri, Bursa’da devletin gelir yerlerinin kiraya verilmesinden doğan mukataa gelirlerinin Hicri 1012, 1013 ve 1014/ Miladi 1603,1604 ve 1605 yılları tahsilât durumu ile ilgilidir.

2. Devletin merkezi muhasebesi merdiven yöntemi ve siyakât yazısı ile bu kayıtları tutmakta ve zaman zaman kontrol etmek için özel incelemeler yapmaktadır. Bu muhasebe kaydı da defterdara sunulmak üzere hazırlanmış özel bir denetim raporu niteliğindedir.

3. Bursa’daki mukataa birimleri gelirlerinin tahsilât durumu inceleme konusu yapılmıştır. Amaç, Bursa’daki mukataaların 1012-1014/1603-1605 yılları arasındaki tahsilatında oluşan gecikme tutarının saptanmasıdır. Bu dönemde başlayan Osmanlı- İran savaşı belki de bu gecikmenin kaynağıdır. Defterin ilk sayfasında mukataa mültezimlerinin hesaplarının incelenmesi sonucu bu raporun hazırlandığı belirtilmiştir. Rapora konu olan mukataalar şöyle sıralanmıştır.

İpekçilik ve darphane gelirleri mukataası, zarar-ı kasabiyye, kasamiye, mahkemeye çağrı harçları, pazar yeri resimleri, kuru meyve tartısı vergisi, Bursa kumaş üreticileri damga resmi, Mevlevi dervişlerinin semahanesinden alınan gelirlerin mukataası.

Ham ipek ticareti üzerindeki vergiler, devlet hazinesi için büyük bir gelir kaynağıdır. 1570 tarihli bir kanuna göre her 30 lidre^{75*} ya da yaklaşık 9,6 kilo ham ipeğe 104 akçe vergi belirleniyor, bu vergi alıcı ile satıcı arasında 52’şer akçe eşit olarak paylaştırılıyordu. Bu vergi lidre başına 1,5 veya 2 akçe üzerinden hesaplanmaktaydı. Ayrıca yük başına bir altın(60 akçe) olarak alınan simsarlık vergisi ile bir yük (1 yük=550 lidre) ham ipekten 6 kuruş olarak alınan yasakkiyye de almıyordu. Bir yük ham ipek ortalama 38.500

75 * lidre: ipek için 1 lidre=384,84 gram, 1 lidre= 120 dirhem=384,840 gram

akçeye satıldığından 1589 yılı itibarıyla vergi yükü toplam değer in yüzde 6,7'sine ulaşmaktaydı.⁷⁶ Bursa Mizân-ı Harir Mukataası yıllık geliri 1598'de 9.000.000 akçe iken 1606'da 5.200.000 akçe olmuştur.⁷⁷ Bu düşüşe 1603'te başlayan Osmanlı- İran Savaşı neden olmuştu. Ahkâm Defteri no 180'de ise 1099/1688 için yılda 28.250 kuruş; 1100/1689'da ise yılda 32.000 kuruş gelire sahip olduğu kaydı düşülmüştür.⁷⁸

Zarar-ı Kassâbiyye mukataası, yeniçerilerin et harcamalarının sübvansiyonu için ipek, sof, sahtiyân gibi büyük ölçüde ticareti yapılan maddelerden %1 oranında alınan bir vergidir. 1589'da her yüz akçe değerindeki ham ipekten bir akçe olarak alınan vergi⁷⁹ Ramazan 1008/Nisan 1600 tarihli fermanla "...mizan-ı harir ile damga olunan metâlardan ve sof ve muhayyer ve sahtiyandan ve ümenâ ve ummâl oturduğu yerlerde kassabiyye emirleri dahi maan oturup, yüzde bir akçe vergi..." alınması emredilmiştir.⁸⁰ Bu vergi yalnızca Osmanlı tüccarlarından alınmış yabancı tüccarlar bundan muaf tutulmuşlardır.⁸¹

Toptan satılmak üzere kent pazarına getirilen mallardan bac denilen çarşı- pazar resimleri alınırdı. Pazar resimleri yük, heybe, ağırlık veya değer üzerinden alınmıştır. Odun, saman, balık gibi ucuz ve hacimli malların bac'ı araba yükü hesabıyla; yiyecek maddeleri ile ucuz kumaşlarınki at heybesi veya ağırlık hesabıyla şarab ise fıçı hesabıyla alınmıştır. Baharat, demir, kalay, kurşun, bakır gibi pahalı mallar ise mîrî kantarda tartılıp bu ağırlık üzerinden resimleri alınmıştır. Kapalı kaplarda ağırlık hesabıyla satılan tereyağı, bal ve meyve kuruları gibi yiyecek maddelerinin bac'ını satıcı yük hesabıyla ödemiştir. Ancak bunlar büyük miktarda iseler kent kapanındaki

76 İnalçık, 2000, s. 308.

77 Halil İnalçık, Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul 2008, s. 304.

78 İnalçık, 2008, s. 302.

79 İnalçık, 2000, s. 308.

80 Ankara Şer'iyeye Sicili (A.Ş.S.)VII/2271'den aktaran Özer Ergenç, "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar, Ed. Osman Okyar, Ankara 1975, s. 160.

81 A. Ş.S. VI/913, VII/2473'den aktaran Ergenç, 1975, s. 160.

mîrî kantardan geçmeleri durumunda ithalatçı kantar başına 2 akçeden bir tartı bedeli(mizan resmi) öderdi.⁸²

Kasamiyye mukataasının konusu devletin mirasçısı olduğu terekelerdir. Mirasçısı olmadan veya mirasın tamamını alacak nitelikte ve sayıda varisi olmadan ölenlerin terekeleri sahipsiz mal addedildiği için devlete kalmıştır. Devlet bunları mukataa yöntemi ile toplamıştır. Ölünün malları askeri kesimden ise hassa beytül mâl eminleri, yönetilenlerden ise âmme beytül mâl eminleri tarafından kabzedilmiştir. Sivil kesimden olup ta terekelerinin değeri 10.000 akçe ve üzeri olanların muhalledâtları da yine hassa beytül mâl eminlerinin görev alanı içinde idi. Varissiz terekeler belirlenip kabzedilerek satışları yapıp gerekli masrafların düşülmesinden sonra kalan meblağın devlet hazinesine veya belirlenen herhangi bir harcama alanına yönlendirmek Beytül mâl mukataalarının amaçları olmuştur. Bursa Beytül mâl-ı Âmme ve Hasa mukataası, Bursa ve bazı çevre kasabaların beytül mâl gelirine tasarruf ederdi. Diğer bölgelerde görülen âmme ve hassa ayırımı burada görülmez, her ikisi de bir görevli tarafından yönetilirdi. Bursa'ya özel bir durum da buradaki mukataanın nadiren iltizamla satışa sunulması, genellikle şehirdeki bir maliye görevlisi olan hassa harç emini tarafından idare edilmesidir.⁸³

Önce üç yıllık gelirler tutarı belirlenmiştir. Sonra bu üç yıllık gelirlerin tahsil durumları incelenmiştir. Bu incelemede tahsilâtı yapanların adları ve tahsil tutarları kayıt edilmiştir. Sonra bu gelirlerden Bursa'da yapılan harcamalar saptanmıştır. Bu saptamada mültezim, yani mukataa gelirini toplamak ile görevli kişilerin ücretleri düşülmüş ve aynı zamanda kimi mukataa gelirlerinin Bursa'daki askeri birlikler için harcanan tutarları belgelenecek kayıt altına alınmıştır. Daha sonra da üç yıllık gelirlerden kalan tutarlar, yani bundan sonra tahsili gereken tutarlar yazılmıştır.

82 İnalçık, 2000, s. 254.

83 Arif Bilgin-Fatih Bozkurt, "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytül mâl Mukataaları", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20, 2010/2:1-31

4. Muhasebe kayıtları burada bitmektedir. Ama muhtemelen merkezi hazine yetkilileri bundan sonra tahsil edilecek tutarlardaki gecikmeleri belirleyerek tahsil olanakları üzerinde duracaklardır. Kalan tutarların fazlalılığı, denetlemenin nedeninin tahsilâtı geciken tutarların saptanması amacı ile yapıldığını göstermektedir. Çünkü kayıt 1015 yılında yapılmakta olup, geçmiş üç yılın gelirlerinin büyük ölçüde tahsili söz konusudur. Oysa kalan tutarlar fazladır.

Sonuç

Mukataa gelirleri, cizye ve avarız gelirleri ile birlikte devletin üç önemli gelir kaynağından biridir. XVII. Yüzyıl ortalarında bütçenin 2/3'ünü oluşturmuştur. Mukataa, devlete ait vergi ve resimlerin sözleşmede kararlaştırılmış belirli bir meblağ ile iltizama verilmesi anlamında kullanıldığı gibi zamanla “iltizamın konusu olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır. Her bir mukataa, ne kadar gelir getireceği ayrı bir birim olarak tahmin edilen ve maliyenin defterlerine kaydedilen bir gelir kaynağıdır. Bunların çoğu belirli bir iltizam sistemi çerçevesinde bir sözleşme ile özel kişilere ihale edilmiştir.

Hazine defterlerinde yer alan mukataaların yıllık gelirinin asgari kıymeti genellikle maliye tarafından belirlenmiştir. Azami kıymeti ise kâr gayesi ile hareket eden mültezimlerin rekabeti ve müzayede şartları içinde oluşmuştur. Mültezimler, müzayede konusu olan mukataayı, vaat ettiği gelir, oluşacak masrafları ve bırakacağı kâr hakkındaki tahminlerine göre kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödeyebilecekleri miktarla tekliflerini yapmışlardır. Hazine, bunlar arasında en yüksek teklifi yapan mültezime tahvil adı verilen genelde 1 ilâ 3 yıl arasında değişen bir devre için o mukataayı vergilendirme hakkını devretmiştir. Mültezim, devletin sağladığı mali, adli ve idari kolaylıklardan faydalanarak, kanunların çizdiği sınırlar içinde tam bir müteşebbis gibi davranmıştır. Elde ettiği hasılatın müzayedede üstlendiği kadarını hazineye ödedikten sonra kalan kısım kendi şahsi ve meşru kazancıdır. Böylece devlet, zamanın şartlarına göre çok masraflı, külfetli olabilecek bir maliye teşkilatına gerek kalmadan, kanunlarda aynî olarak

belirlenen vergi gelirlerini; nakden ödenecek bütçe harcamaları ile karşılamak imkanını bulmuştur.

XVII. yüzyıl sonunda genel olarak mukataalar verimsizleşmiş, gelir tahsil edilemez duruma gelmiş ve iltizama alacak talip bulunamamıştır. Buna uzun savaş yılları nedeniyle masrafların artması da eklenince 1695'te mukataaların ömür boyu iltizama verilme yöntemi olan “malikâne” sistemi yürürlüğe konmuştur.

Müzâyede işleminden sonra mültezim ile devlet arasında yapılan sözleşmede her iki taraf tarafın talep ve taahhütleri tek tek belirtilmiştir.

Osmanlı mukataa sisteminde muhasebe çok önemli bir işleve sahiptir. Devlet muhasebesi tahakkuk esasına göre tutulmuştur. Yıl başında yükümlüye ödeyeceği vergi tutarı bildirilmiş, yıl içinde belli aralıklarla bu tutar tahsil edilince yıl başındaki borçlanmadan düşülmüştür. Mültezim, sözleşmesindeki tutar kadar devlete borçlanmıştır. Sözleşme süresince kendi ücretini o yerin gelirinden kesip kalanı devlete ödemektedir. Devlet muhasebesi, sözleşmede yazılı tutar kadar mültezimi borçlandırmıştır. Para geldikçe borcundan düşülmüştür. Merkezdeki büyük mukataa departmanı coğrafi bölgelere göre alt departmanlara ayrılmıştır. Haslar, Bursa, İstanbul, Avlonya...gibi. Yıl sonunda her departman sözleşme bazında tahsili yapılması gereken ve tahsil edilen tutarları belirlemiştir. Böylece yıl sonunda devletin tüm mukataa gelirleri bir tutar halinde hesaplanmış olur. Bu hesaplar, kesin hesabın çıkarılmasında kullanılmıştır. Muhasebenin verdiği bilgiler hem ödenmesi gecikmiş mukataaların izlenmesine yardımcı olmuş hem de gelecek yılın planlamasındaki toplam tutarı belirlemeye yaramıştır.

Bir mukataanın “tahvil” diye isimlendirilmiş yeni dönemde verilmesi için bir önceki dönemin muhasebe işlemlerinin kapatılmış olması gerekmektedir. Tahvil, üç yıllık bir süredir. Bunun amacı elverişli ve elverişsiz şartların birbirini etkisiz bırakacağı normal bir işletim süresinin oluşmasıdır

Her mukataanın hesapları, bağlı bulunduğu büro tarafından incelenmiştir. Muhasebe görüldükten sonra mültezimlerin hazineye borçları kalırsa, bunlar zimmet defterine geçirilmiş ve devlet alacağı olarak takip edilmiştir. Bu görevi Baki Kulluğu üstlenmiştir. Mültezim şahsı ve mal

varlığı ile sorumludur. Borcunu ödeyemediğinde malları satılıp, alacakları hazine adına ve hesabına tahsil edimiştir. Bunlar yeterli olmadığında mala kefil olan kişilerden ödemeye kefil oldukları miktar alınmış, bu da borcu karşılamadığı zaman mültezim tutuklanmıştır. Zimmeti olup vefat eden mültezim ve kefillerinin malvarlığı bulunmadığı durumlarda ise söz konusu borç, tahsili mümkün olmayan devlet alacağı olarak kayıtlara geçirilmiştir.

Tebliğin araştırma konusu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mad d. 311 sayıda kayıtlı, Bursa'da devletin gelir yerlerinin kiraya verilmesinden doğan mukataa gelirlerinin H.1012-1014/ M. 1603-1605 tarihleri arasında tutulmuş muhasebe defteridir.

Devletin merkezi muhasebesi merdiven yöntemi ve siyakât yazısı ile bu kayıtları tutmakta ve zaman zaman kontrol etmek için özel incelemeler yapmaktadır. Bu muhasebe kaydı da defterdara sunulmak üzere hazırlanmış özel bir denetim raporu niteliğindedir.

Bursa'daki mukataa birimleri gelirlerinin tahsilât durumu inceleme konusu yapılmıştır. Amaç, Bursa'daki mukataaların 1012-1014/1603-1605 yılları arasındaki tahsilatında oluşan gecikme tutarının saptanmasıdır. Bu dönemde başlayan Osmanlı- İnan savaşı belki de bu gecikmenin kaynağıdır. Defterin ilk sayfasında mukataa mültezimlerinin hesaplarının incelenmesi sonucu bu raporun hazırlandığı belirtilmiştir.

Önce üç yıllık gelirler tutarı belirlenmiştir. Sonra bu üç yıllık gelirlerin tahsil durumları incelenmiştir. Bu incelemede tahsilâtı yapanların adları ve tahsil tutarları kayıt edilmiştir. Sonra bu gelirlerden Bursa'da yapılan harcamalar saptanmıştır. Bu saptamada mültezim, yani mukataa gelirini toplamak ile görevli kişilerin ücretleri düşülmüş ve aynı zamanda kimi mukataa gelirlerinin Bursa'daki askeri birlikler için harcanan tutarları belgelenecek kayıt altına alınmıştır. Daha sonra da üç yıllık gelirlerden kalan tutarlar, yani bundan sonra tahsili gereken tutarlar yazılmıştır. Kalan tutarların fazlalığı, denetlemenin nedeninin tahsilâtı geciken tutarların saptanması amacı ile yapıldığını göstermektedir.

Kaynakça

- Ahter-i Kebir, İstanbul 1302
- Bilgin, Arif- Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20, 2010/2:1-31
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XV-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003
- Çizakça, Murat. *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul, 1999
- Ergenç, Özer. “1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar*, Ed. Osman Okyar, Ankara 1975
- Erkan, Mehmet -Oğuzhan Aydemir, “Osmanlı Arşivinde Merdiven Yöntemi ile Yazılmış Muhasebe Defter ve Raporları”, III Balkans and Middle East Countries Conference on Accounting and Accounting History, İstanbul 2013
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, -----“Mukataa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31* Kamus-ı Türkî, İstanbul 1317.
- *Koçi Bey Risalesi*
- Kuran, Timur. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam, Devlet- Toplum İlişkileri (1602-19)* C.3, İstanbul 2011
- İnalçık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 1, 1300-1600, İstanbul, 2000
- ----- *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008
- -----“Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un Fethi ve İmparatorluk”, *Türk Kültürü*, S. 20 (Haziran) 1964
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1993
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*, (Genişletilmiş 2.

baskı),İstanbul 1994

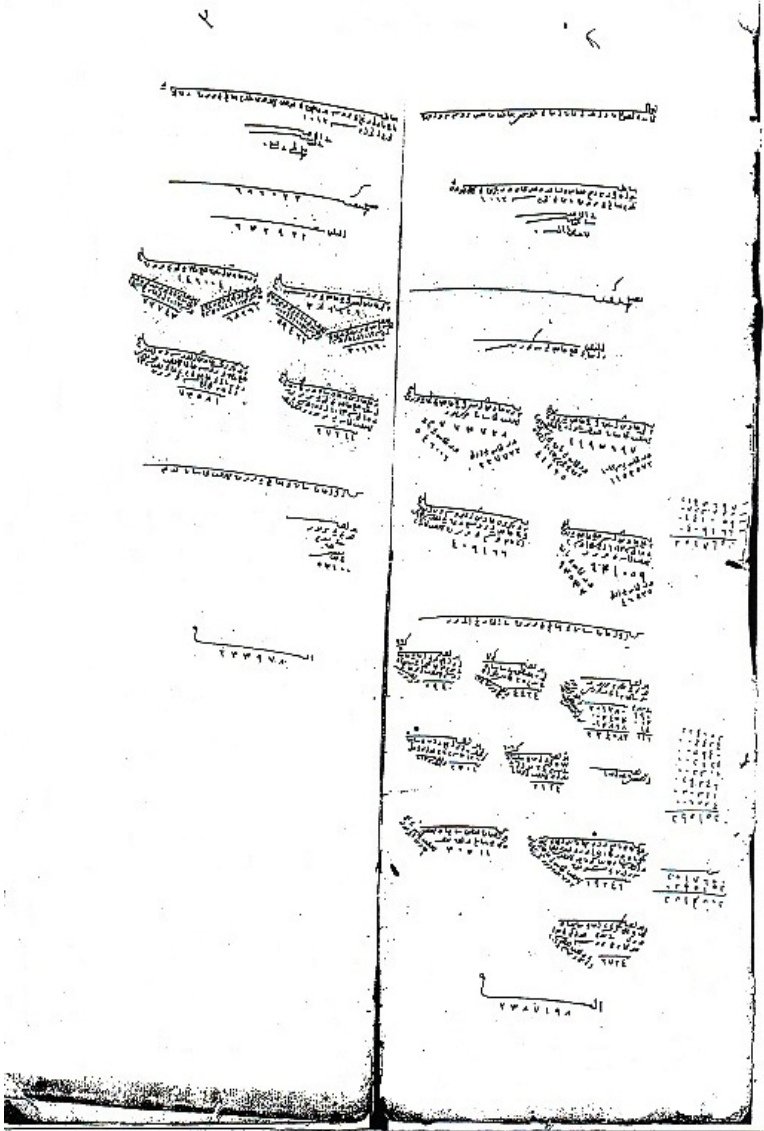
- Ünal, Mehmet Ali. “XVI. Yüzyıl Sonlarında Bir İltizam Sözleşmesi”,
- Yücel,Yaşar. “Reformcu Bir Hükümdar Fatih Sultan Mehmed”,
TTK Belleten, C.LV, S. 212(Nisan) 1991

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- MAD. d. 311
- MAD. 4684
- MAD. d. 404.
- MAD. d. 693
- MAD. d. 501
- MAD. 3237
- KK. D. 5032
- ML.MSF.d.57.
- D. BRM.d. 24300
- D.BŞ.ZMT.d.13757

Ek 1

Bursa Mukataalarının Hicri 1012-1014 (Miladi 1603-1605) Yıllarına Ait Gelir ve Gider Muhasebesinin iki sayfasının orijinali (BOA, Mad. D. 311)

MAD.d 00311

Ek 2

Bursa Mukataalarının Hicri 1012 -1014 (Miladi 1603-1605) Yıllarına
Ait Gelir ve Gider Hesapları Transkripsiyonu (BOA, Mad d. 311)

Defter.....i

Bursa'daki mukataalarının
eminlerinin, Anadolu Defterdarı
Abdülhak Efendi huzunda görüşülen
muhasabesi
Yazım tarihi hicri 13 Reb'ülevvel 1015

İcmal.....i

Bursa ve çevresinde mültezim eminlerinin mukataalarının gelir ve
giderlerinin muhasabesi

Mukataa.....i

Mültezim Kemal uhdesinde ipek tartısı, kassabiyye, kassamiye ve
darphane mukataasının mizanı (gelir ve gideri) 1012 yılı Muharrem ayı
başlangıcı (Miladi)

Ana tutar - Üç yıllık-

Akçe

5.200.000

Bundan düşülenler.....

Merkeze teslim edilenler.....

Teslim.....

Bursa'da görevli Mehmed Çavuşa

1.193.697

Teslim.....

Görevli Piri Çavuşa

773.728

Ait olduğu seneye 1013 yılı başında Ait olduğu yıla Sonraki yıla ait

1.152.572

41.125

227.722

546.006

Teslim.....

Teslim.....

Görevli Ali Çavuşa, 1012 yılı Görevli Piri Çavuşa ikinci teslim

15 Şevval-15 Zilhicce arası	1012 yılı Recep başı ile Zilhicce sonu
141.059	arası, ait olduğu yıl gelirinden
Önceki yıla ait	Sonraki yıla ait
46.525	94.534
	409.166

Ödemeler.....

Sözü edilen mukataa gelirlerinden yapılan

Akçe

295.152

Ücretler.....	Ücretler.....	Ücretler.....
Eski mültezimlere	Sipahi bölüğünden	Sipahi bölüğünden
224.082	Mustafaya 4.424	İbrahim Kete'ye 5.940
Ücretler.....	Ücretler.....	Ücretler.....
Abdullah oğlu İsmail	Sipahi bölüğünden	Sipahi bölüğünden
	Osman Mehmed'e	İbrahim'e
	2.124	2.301
Yenice kazasına.....	Ücretleri.....	Ücretler.....
Mühimmat için	Sipahi bölüklerine,	Sipahilere, Yeniçeri Ali
Davud paşa uhdesine	emir gereğince	oğlu Mehmed eliyle
19.246	30.311	6.724

Bakiye

2.387.198

Mukataa.....i

Bursa'da Pazar vergilerine ait Musa uhdesinde mukataa gelirleri,

1012 yılı Muharrem başı

Ana tutar - üç yıllık-

Akçe

920.000

Bundandüşülen.....

686.022

Teslim alınan.....

632.922

Teslim.....		Teslim.....	
Bursa'da görevli Ömer Çavuş		Bursa'da görevli Piri Çavuş	
386.126		145.504	
1012 Zilhicce sonunda.....	1013 Muharrem başında.....	1012 Şevval'i evveli arasında	1013 Zilhicce ile 1014 Cemaziyelahir arasında
306.660	79.466	68.261	77.243
Teslim.....		Teslim.....	
Görevli Ali Çavuş'a		Bursa'da görevli Piri Çavuş'a	
1012 Zilhicce ile 1013 Şevval arasında		1012 Zilhicce ile 1013 Recep arasında	
27.711		73.581	
Giderler.....			
Eski muhasebe gereğince			
Üç yıl için	53.100		
Bakiye			
	233.978		
Mukataa.....i			
Bursa'da kumaş üretim damgası (vergisi) mukataası, Musa uhdesinde			
1012 yılı Muharrem ayı başında			
Ana tutar – üç yıllık-			
Akçe			
426.000			
Bundan düşülen.....			
	241.598		
Teslim alınan.....			
	180.002		

Teslim.....	Teslim.....
Görevli Mehmed Çavuş 'a	Görevli Piri Çavuş'a önceki ve
2012 muhasebesi gereği	şimdiki muhasebe gereğince
141.466	38.536
Teslim.....	Teslim.....
Görevli Ali Çavuş'a	Görevli Piri Çavuş'a
Tartı (kabban) vergileri ile	Tartı (kabban) vergileri ile
birlikte alındı	birlikte alındı
Giderler.....	
Sözü edilen mukataa gelirleinden çeşitli harcamalar	
Üç yıl için	
Eski mültezim hesaplarına göre	
61.596	
Bakiye	
184.402	
Mukataa.....i	
Bursa meyve tartı vergisi mukataası, Musa uhdesinde 1012 yılı	
Muharrem ayı başı itibarı ile	
Ana tutar - üç yıllık-	
Akçe	
365.000	
Bundan düşülen.....	
239.418	
Teslim alınan.....	
Görevliler tarafından	
179.946	
Teslim.....	Teslim.....

Bursa Mirlivası Mustafa bey'e	Bursa'da görevli Hacri bey'e	
31.698	1.000	
Teslim.....	Teslim.....	
Bursa'da görevli Mehmed	Görevli Piri Çavuş'a	
Çavuş'a 1012 yılı içinde	muhasebesi gereği	
21.305	13.900	
Giderler.....		
Eski mültezim ücretleri		
15.930		
Bakiye		
81.167		
Mukataa.....i		
Bursa mahkemeye çağrı harçları mukataası geliri, Nasreddin		
uhdesinde 1012 yılı Zilkade başlangıcında		
Ana tutar – üç yıllık-		
Akçe	Bursa Mirlivası Mustafa	
120.000	beye peşin ödenen	
	22.125	
Kalan.....		
1015 senesi Safer ayı sonuna kadar kısta'l yevm olarak		
97.875		
Bundan düşülen.....		
46.250		
Teslim alınan.....		
Teslim.....	Teslim.....	Teslim.....
Bursa'da görevli	Görevli Piri	Piri Çavuş'a tekrar
Mehmed Çavuş'a	Çavuş'a	
5.930	29.320	11.000

Giderler.....	
Mukataa gelirlerinden yapılan harcamalar	
Eski mültezim ücretleri	15.930
Bakiye	35.695

Ek 3

Bursa Mukataalarının Hicri 1012- 1014 (Miladi 1603-1605) Yıllarına Ait Gelir ve Giderlerinin Çift Yanlı Kayıt Yöntemine göre kaydı

1 -----13 Rebi'ülevvel 1015-----			
		Akçe	Akçe
Kasa (Hazine)		2.517.650	
Mehmed Çavuş tahsilatı	1.193.697		
Piri Çavuş tahsilâtı	773.728		
Ali Çavuş tahsilâtı	141.059		
Piri Çavuş (ikinci) tahsilatı	409.166		
Mültezim ücreti ve öteki ödemeler		295.152	
Eski mültezimler ücreti	224.082		
Sipahi Mustafa ya ödeme	4.424		
Sipahi İbrahim'e ödeme	5.940		
Sipahi Osman'a ödeme	2.124		
Sipahi M. İbrahim'e	2.300		
Çeşitli sipahilere	20.311		
Mültezim ücreti	19.246		

Yeniçeri Ali'ye	6.724	
İpek ve Darphane mukataası (kalan)		2.387.198
İpek ve Darphane mukataası (Gelirleri)		5.200.000
Bursa ipek ve darphane mukataalarının 1012-1013-1014 yılları gelirlerinin tahsilat, Harcama ve kalan tutarları		
2 ----- 13 Rebi'ülevvel 1015		-----
Kasa (Hazine)		632.922
Ömer Çavuş tahsilatı	386.126	
Piri Çavuş tahsilatı	146.004	
Ali Çavuş tahsilatı	27.211	
Piri Çavuş (ikinci) tahsilatı	73.581	
Mültezim ücreti		53.100
Pazar damga geliri mukataası (kalan)		233.978
Pazar damga geliri mukataası (üç yıllık gelir)		920.000
Bursa Pazar damga geliri mukataasının 1012,1013 ve 1014 yılları gelirlerinin, tahsilat, harcama ve kalan tutarları		
3-----13 Rebi-ülevvel 1015-----		-----
Kasa (Hazine)		180.002
Mehmed Çavuş tahsilatı		141.666
Piri Çavuş tahsilatı		38.336
Mültezim ücreti		61.596
Bursa kumaş damga mukataası		

(kalan gelir)	184.402	
Bursa kumaş damga mukataası		
(üç yıllık gelir)		426.000
Bursa kumaş mukataası 1012,013 ve 1014 yılları gelirleri, tahsilat, harcama ve kalan tutarlar		
4 ----- 13 Rebi'ülevvel 1015-----		
Kasa (hazine)	179.946	
Mehmed Çavuş tahsilatı	148.722	
Piri Çavuş tahsilatı	15.891	
Ali Çavuş tahsilatı	6.753	
Piri Çavuş tahsilatı	8.580	
Mültezim ücreti	59.472	
Bursa meyve tartı damga mukataası		
(kalan gelir)	125.582	
Bursa meyve tartı damga mukataası (üç yıllık gelir)		365.000
Bursa meyve tartı damga mukataası, 1012,1013 ve 1014 yılları gelirleri, tahsilat, harcama ve kalan tutarları		
5 ----- 13 Rebi'ülevvel 1015-----		
Kasa (hazine)	67.903	
Mirliva Mustafa bey tahsilatı	31.698	
Hacri bey tahsilatı	1.000	
Mehmed Çavuş tahsilatı	21.305	
Piri Çavuş tahsilatı	13.900	
Mültezim ücreti	15.930	
Bursa Mevlevi tekkesi mukataası		
(kalan gelir)	81.167	
Bursa Mevlevi tekkesi mukataa Geliri		165.000

Bursa Mevlevi tekkesi mukataası, 1012,1013,
1014 yılları gelirleri, tahsilat, harcama ve
kalan gelir tutarları

6 ----- 13 Rebi'ülevvel 1015-----

Kasa (hazine)	68.375
Mirliva Mustafa bey	22.125
Mehmed Çavuş tahsilatı	5.930
Piri Çavuş tahsilatı	29.320
Piri Çavuş (ikinci) tahsilatı	11.000
Mültezim ücreti	15.930
Bursa mahkeme çağrı harçları mukataası (kalan gelir)	35.695
Bursa mahkeme çağrı harçları mukataası gelirleri	120.000
Bursa mahkeme çağrı harçları mukataası 1012,1013 ve 1014 yılları gelirlerinin tahsilat, harcama ve kalan tutarları	
